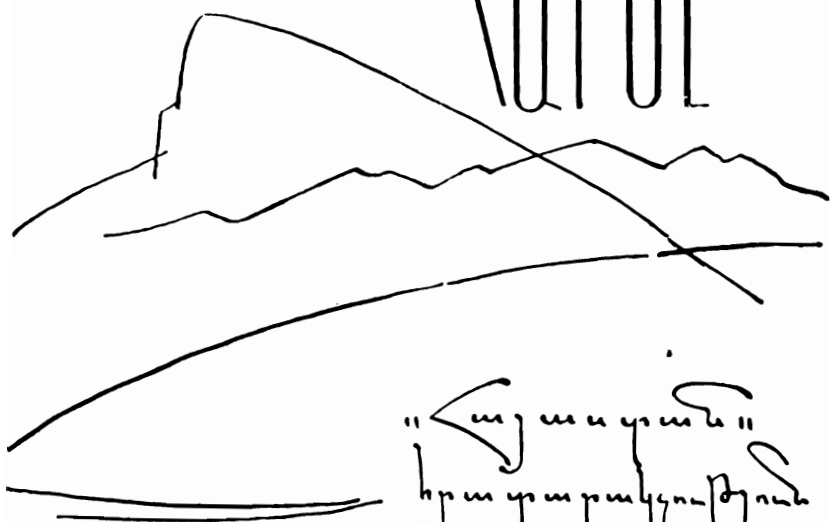

791.54
Զ-39

ԿՈՍՏԱՆ
ՉԱՐՅԱՆ

ՏԱՏՐԱԳ-ՈՄԻ
ԴԱՐՍԻ

“Հայաստան”
Խրատարական-թղթա-
կերան 1965

Ար 2

2 39

189621
4000016249

Костан Христофорович Зарян

НЕВЕСТА ТАТРАГОМА

Поэмы

(На армянском языке)

Издательство «Айастан»

Ереван, 1965

Ո Ր Պ Ե Ս Ն Ա Խ Ա Բ Ա Ն

Կոստան Զարյանը սփյուռքահայ նշանավոր գրողներից է՝ բանաստեղծ և արձակագիր: Արդեն մի քանի տարի է, ինչ նա ապրում և ստեղծագործում է մայր Հայրենիքում: 1963 թվականին վերահրատարակվեց նրա «Նավը լեռան վրա» վեպը՝ հոգեբանական խորասուզումներով, փրկսոփայական խորհրդածություններով հարուստ, ինքնատիպ մի ստեղծագործություն, որտեղ գրողի տաղանդն իր շռալ շուքի ու տարերքի մեջ է: Սույն հրատարակությամբ ընթերցողի ուշադրությանն են հանձնվում Զարյանի չափածո գործերից երեքը՝ «Տատրագոմի հարսը», «Արա աստված» և «Վահագն» պոեմները:

Դրանցից առաջինը՝ «Տատրագոմի հարսը», սփյուռքահայ ընթերցողներին լայնորեն հայտնի, ըստ արժանվույն գնահատված և ժամանակի քննությունը բռնած ստեղծագործություն է, որն իր մեջ խտացնելով Կոստան Զարյանի բանաստեղծական տաղանդի բոլոր լավագույն առանձնահատկությունները, նրա գրական բեղմնավոր վաստակի անկյունաքարերից է:

Ջոշեղ ու անհավասարակշիռ տարերքի բանաստեղծ է Զարյանը: Նրա տաղանդի լավագույն առանձնահատկություններից մեկը պատկերավոր ջրեղ մտածողությունն է, որ վարմանալիորեն թարմ է, եքսպրեսիվ ու միշտ միտում է մոնումենտալության: Բանաստեղծական միտքն ու պատկերը նրա մոտ համարյա միշտ ռոմանտիկ շաղախ ունեն, նլացիկ են, վերացականության մեջ՝ կոնկրետ և կոնկրետության մեջ՝ նուրբ ու թափանցիկ: Զարյանը հոգեբանական բարդությունների մեջ պարզ է, խոր ու համոզիչ:

«Տատրագոմի հարսը» մի պոեմ է, որի մեջ նախանձեղի նրբությամբ իրար են հյուսված քաղաքականն ու հոգեբանականը, հասարակականն ու մարդկայինը:

Սրևմտահայության կյանքից վերցված մի դրվագ է ընկած պոեմի հիմքում: Ժամանակը սուլթան-համիդյան բռնապետության տարիներն են, գործողության վայրը՝ լեռնալիճ Սասունը:

Գլուղում հարսանիք է: Դեռատի Սանային պսակում են Հովանին՝ գեղ-

ջուկ մի երիտասարդի: Հարսանիքի տաք պահին բանքեր է գալիս. «Թուրքեր եկել: Բարևան գլուղից աղջիկ են տանում, տավար ու նախիր, դիրքեր բռնվեք»:

Այլևս մտահայության կյանքի բնորոշ պատկերներից է դա:

Կաղացող անը տնետուն ընկած,
Լուռ կարկառում է իր բույլ ձեռքերը,
Նվ ամեն մի տուն նետում է սիրտը՝
Ինչպես մաշ եկած մի հին դահեկան:

Անապահով, միշտ տագնապով էր լի արևմտահայ գեղջուկի կյանքը, միշտ ենթակա ասպատակության, ավարառումի, հիփ ու սրփ: Եվ դա արթուն էր պահում դիմադարձության ոգին: Հայ գեղջուկը, մաճն ու գերանդին թողած, զենք էր առնում, ելնում սար՝ պաշտպանելու իր ինչքն ու պատիվը: Ստեղծվում էին վրիժառու խմբեր՝ միշտ պատրաստ պատժելու՝ ավարառության ու ջուլխիպմի կույր մոլուցքով բռնված ավազակներին: Իրադարձությունների տրամաբանությամբ ու թելադրանքով ծնունդ առած ժողովրդական շարժում էր դա, սուլթանական բռնապետության կողմից սիստեմատիկաբար կազմակերպվող հայկական ջարդերի դեմ բարձրացող ժողովրդական ընդվզող ոգու արտահայտություն:

Այդ շարժումը ժողովրդական ճշմարիտ հերոսներ էր ծնում, որոնք տուն ու տեղ թողած, անձից ու անձնակաշնից վերացած, ժողովրդի պաշտպանությանն էին նվիրվում: Ժողովրդական ոգու կրողներն էին նրանք: Նրանք մասին երգեր ու լեգենդներ էին հյուսվում, ժողովուրդը էպոսային հերոսների բաբեմասնություններով էր օծում նրանց: Ժողովրդական այդ հերոսներից առանձնապես փառաբանված էին Աղբյուր Սերորը, Անդրանիկը, Գևորգ Չաուշը և ուրիշներ, ժողովրդի ծոցից էլած, ժողովրդի լավագույն գծերն իրենց մեջ խտացնող ճշմարիտ հերոսներ, որ հեռու էին կանգնած կուսակցական ամեն տեսակի խմբավորումներից և միայն հարավատ ժողովրդի պաշտպանության ու ազատագրության գործին էին հետամուտ:

Ձի կարելի չնշել սակայն, որ այդ շարժման առանձին «գաղափարական» դեկավարներ երբեմն իրենց անհեռատեսությամբ, երբեմն էլ կուսակցական միտումներով այդ շարժումը դուրս էին բերում ժողովրդական հունից, այն տանում ոչ ճշմարիտ ճանապարհով, ուղղում ոչ ճշմարիտ նշանակետի:

Կոստան Զարյանի «Տատրագոմի հարսը» պեմի հիմքում այդ պատմական իրադարձություններից վերցված մի դեպք է ընկած: Դեպքը իրական է, հերոսները՝ ~~պատմական անձինք~~: Սակայն այստեղ կարևորը դա չէ: Կարևորն այն է, որ Կոստան Զարյանը, որպես ճշմարիտ արվեստագետ, այդ փաստի մեջ ոչ միայն կարողացել է տեսնել ~~մարդկային~~, այլև վերանայով ազգային նախապաշարումներից, կարողացել է ~~կանգնել մարդկային~~ մոդը:

Պարզ է պոեմի սյուժեն: Տատրագումում աշուն է, հավաքել են բերքը, և ժողովուրդը տոնական հրճվանքի մեջ է: Գյուղամիջոցում թնդում է պուռնան, և սասունցիներն իրենց ավանդական կորովի պարերն են պարում: Բայց հայտնվում են շելխի մարդիկ.

— Մեր շելխը ձեզ շատ բարև է դրկել...

— Բարի եմ եկել, աշխենիս վրա տեղ ունեմ պատվո:

— Ալլահը օգնի: Բերքը ժողվել է՞ք՝ պարում եմ ուրախ:

Մեր շելխն էլ ճիմա իր մասնակ ուզում: Ինչպես ճեռու է՞ր՝

էղպես էլ այսօր: Թող ջանեմները սայլերը դիզեն

եվ վաղը մեզ հետ բարձրանան լեռը:

Հովանը՝ սասունցի տաքարյուն կտրիճը, ուզում է խոսել. «Ինչպե՞ս թե դիպել ու բերքը տանել... փ՛նչ իրավունքով...» Ծերերը սաստում են նրան, սակայն Հովանի համար ամեն ինչ վճռված է, նա «Ֆեդայի» է դառնում, հայրուկ...

Տանը մնում է Սանան, դեռատի, սիրակարոտ կինը:

Տարիներ են անցնում, Հովանը չկա, նա իրավունք չունի գյուղ մտնելու, նա սարերում պիտի մնա: Եվ Սանան, կենդանի մարդու դժբախտ այրին, որի «ուռած կրծքերի մեջ ոսկեկատար հասկ էր ծաղկում» սպասում է, սպասումից տառապում, տառապում՝ կարոտ կյանքի, մայրության, սիրո: Բնությունն անողորմ արդարությամբ իրենն է պահանջում:

Ու Սանային անտառում առևանգում է մի երիտասարդ քուրդ: Բայց առևանգո՞ւմ է արդյոք... Բնության ծայրը չէ՞ր, որ Սանային տարել էր անտառ, բնության ծայրը չէ՞ր, որ կաշկանդել էր քայլերը: Ո՛չ, Սանան իրեն առևանգողին չէ, որ մեղադրում է.

— Յավրում, աշտ՛ն...

Կարասներիդ գինով հրավառ

Ի՞նչպես եղավ, որ վառեցիր, գինովցուցի՛ց՝

Սիրտս տկար:

Եվ Սանան սիրում է երիտասարդ քրդին, սիրում իր մեջ կուտակված կարոտի, տենչի ամբողջ զորությամբ, սիրում կանացիորեն, մարդկայնորեն:

Լուրը հասնում է «Ֆեդայիներին», և ահա Սանան կանգնած է «լեռների խստադեմ մարդկանց» դատաստանի առաջ. Կ

— Ես սիրեցի... մե՛ղք է սիրել... Ես ոչ ոքի երդում չեմ

Մնալ այրի, մնալ մենակ, բեղմիշտ մենակ... Ես սիրեցի,

Մե՛ղք է սիրել...

«Լեռների խստադեմ մարդիկ» Հովանին ստիպում են, որ իր իսկ ձեռքով պատժի Սանային: Ոճիրը կատարված է:

Հովանը շուտ
Արեաթաթախ սուրը նետեց,
Նայեց շուրս՝ կողմ ու կաղկանձեց:
Հետո վազեց խելագարված ֆառայծի պես,
Խզված ձայնով երկար բռնաց երկնքի դեմ
Եվ արյունած ձեռքերով զարկավ դուռը սարերի...

«Մե՞ղք է սիրել»... Այս հարցն է հուլվել արվեստագետին: Եվ նա աչքը
սևեռելով մարդկային հոգուն, այդ ողբերգության մեջ կանգնել է մարդկային
կողմը, սիրո կողմը, խորապես ցավելով Հովանի ականա ոճրի համար:

Բուժ էր դրսում:
Հայոց դաժան լեռների վրա
Աստվածները փայլում էին բարկացած:

Այս տողերով է ավարտվում պոեմը: Աստվածների հետ բարկացած է նաև
արվեստագետը, թեև այդ մասին ոչ մի խոսք չի ասում: Չէր էլ կարող այ
կերպ վարվել. դեռ Ֆլոբերն է ասել, որ իսկական արվեստագետը «ստեղծմամբ
ընթացքում պետք է նմանվի աստծուն, այսինքն՝ ստեղծագործի և լռի»...

Կարելի է երկար խոսել այս պոեմի գեղարվեստական արժանիքների՝ հո
գեբանական խոր ու նուրբ անցումների, հրաշալի պատկերավորության, բա
նաստեղծական գլուտների ու փայլատակումների մասին, բայց ընթերցողների
թողնենք դրանց անադարտ վայելման հաճույքը:

Կարելի էր խոսել նաև պոեմի առանձին թերությունների, հատկապես լեզ
վական թերությունների մասին, սակայն դա նման կլիներ արևի վրա բծեր որո
նելուն:

Պոեմներից մյուս երկուսը թեև գրված են անհավասար ուժով, սակայն
կրկին անգամ գալիս են հաստատելու Կոստան Զարյանի շռալ տաղանդը:

ՎԱՀԱԳՆ ԴԱՎԹՅԱՆ

1

ԳՅՈՒՂՈՒՄ ՀԱՐՍԱՆԻՔ Է

Սասնա լեռը հսկա իր ոտքը սեղմել է
գիշերվա մեջ կանգնած գյուղի եկեղեցու
առջև: Ավետարանը դանդաղորեն թափա-
ռում է ծանր սյուների շուրջը՝ ծերունի
պատարագիշի դողդողացող մորուփի վրա
լույսեր կուտակելով:

Լեռների սարկավազները հովերին
խուլորեն ժամերգում են և խավարի մեջ
լուսավոր ձեռքեր կաշկառում...

Մեր թագվորն էր խաչ,
Խաչվառ, խաչ ու մազ...

Հովանը վզին

Կապել է մի լայն, կարմիր թաշկինակ:

Գուպան նախշուն է: Բեղը ծովել է:

Սեղանի վրայից շարականները շարժում են մութը:

Մոմերը մրսկան ծռել են բոցը,

Քահանայի ձեռքը դողում է.

ձայնը քսվում է խռպոտ գրաբարի մաշված խոսքերին՝
շինականների պլզած աչքերին:

Շավարն էր կապույտ
Արեն էր կանաչ...

Հռիկ կանգնել ևն

մազոտ ձեռքերով, դժգույն ու նիհար,
երկնքից իջած սրբերը բոլոր,
ու բաց են արել սրտերի գրքի էջերը սարսուռն՝
ուր մեծ տառերով գծված է ճամփան
խոնարհ կյանքերի և անհունի մեջ՝ բռնկած թևերով
խելագարորեն սուրող աստղերի:
Դրսում, լեռների կարավաններին՝ հովը կատաղած
փոթորկամարիկ պատվեր է բերում: Ժայռը տնքում է,
ուր բուրվառի հետ երգում է կրակը, ծխում է խունկը:
Ականջին ոսկի, կրծքին ջուխտ մարջան,
այտերը դժգույն, աչքերը քուրա,—

կանգնել է Սանան

և սրտի վրա սեղմել վիրավոր, դժբախտ մի սոխակ:
Պիշ-պիշ նայում է.—
կազմը արծաթ է ավետարանի, խաչը. ոսկեզօծ
և խնկի առատ ամպերի միջից,
անհանգիստ ու վառ՝ իրիկնամուտի բարդիների պես՝
նրա ճակատին շողեր են ընկնում
և իր գունաթափ բարակ շրթերին՝ կոճկում հեացող
մի խիտ լուսթյուն:
Սիրտը կծկվել է: Թուլիկ իր ձեռքը Հովանի ձեռքում
ձգել է մեռնող տատրակի նման
և իր մանկական գլուխը կախել:

Նրբ երգը կանգնած, ծեր քահանայի աչքերը կապույտ
հարցաքննում են Սանայի սիրտը.—
նա մութ սենյակում դուռը փնտրող երեխայի նման,
նայում է վախցած՝

Աղջի՛, ասա հա, աղջի՛, ասա հա —

ձուռն է գլուխը, մինչ մեջը ըմբոստ մի ձայն է լալիս՝

— Հեմ ուզի, դադո՛, Հեմ ուզի, բարո՛—...

— Աղջի՛, ասա հա...

Հա, հա, հա... տնքում է քամին կողերից բռնած,
քսվում է պատերին, բարձրանում վերև

և աղմկալից գոռում-գոշումով պտույտ է գալիս
սլարապը գրկած գմբեթի գլխին:

Հյուրերը կանգնած՝

գոմից դուրս նայող տավարի պես մունջ՝
խրենց մտքի մեջ կամաց շոյում են ոսկեզօծ գարին
շարականների: Տրեխների ծայրին ձյունը հալվել է:
Պառավ մամերը, ոսկրուտ մատներով,
խորտակված ու մութ կրծքերի վրա աղոթք են սեղմել.
մինչ խաչը փայլում,
թագվոր, թագուհուն նշան է անում. ուրախ ձայնում է
զնգուն խշշոցը —

Ընդ թագվորն էր խաչ,
հաշվառ, խաչ ու մագ...

Փեթակի նման բզզում է ժամը, գյուղացիների
ոլոր բեղերից ժպիտ է կախվում, ու ծիծաղում են
հարսերը թրթռուն: Ապրե՛ք, ծերանա՛ք...
Սանայի այտին խնձոր է ծաղկել:
Հովանը գլխին դրել է մի մեծ, տոնական գդակ:
Ապրե՛ք, ծերանա՛ք... Ծիծաղ ու կատակ:

Ոչ ոք չի տեսնում, թե ինչպես հանկարծ,
մեծ որոտումով, բացվում է դուռը մութ երկինքների
և սավառնելով՝ ոսկեթել, մեծղի՝ անհետանում են
սնտես հյուրերը անդրաշխարհի:

Միայն կապուտաչ,

աղքատ մի հրեշտակ թռչելու ատեն թևը զարկում է
ժամի սուր խաչին և կսկծալով մնում շվարաջ:
Գյուղը կախվել է Սասնա փեշերից, աչքերը նետել
խորխորատի մեջ ու միտք է անում, դարավոր մի միտք:
Գլուխը ձյան տակ ցրտից դողում է: Կապտած ձեռքերը
ամուր բռնել են ուռկանը հողմի՝ որսում են լեռան ամեհի ստվերը
և խոր ձորերից եկած ձայների
մոռունչը և խուլ արձագանքները:

Իսկ գյուղի մարդիկ հրացան են պարպում:
Երգը պատռում է հողմի կոկորդը
և շուռ է գալիս—մեր թագավորի, մեր թագավորի
առջև շարեկով մի մահուդ չուխա, մի քաթան շապիկ,
մի ջուխտ լավ գուլպա —
և շուռ է գալիս՝
ծռած բերանը ձյունին կարկառած:

Իսկ գյուղի մարդիկ հողմը հրելով —
ա՛հ, ի՛մ հայրենիք.

շուրթերդ սառած կպցրու ճակատիս
և գիշերներիդ խորհուրդը խորին
սուր իմ պանդխտի կարոտ աչքերին —

Իսկ գյուղի մարդիկ
ուժեղ ոտքերը զարնում են գետնին,
աքացի տալիս անհուն լռության
և ցատկոտելով՝ խումբ խմբի դիմաց՝
ալիկոծ ծովի նավի պես շարժվում:

Սանան գնում է՝
փոքրիկ քայլերը ձյունին քսելով
և կրծքին սեղմում հովի հառաչը:
Սանան գնում է ու ներաշխարհի երազանքների
լուսով քանդակված կածան է տեսնում,
ուր բյուր ոգիներ, անհասկանալի,
լեռան կողերին, թռչկոտող, ուրախ,
մի պար են պարում:
Սանան նայում է, ժպտում է երկար
ու ձեռքը տանում ուժգին բաբախող փոքրիկ իր սրտին:

Մշուշի միջից —

խորանի վերև խորհուրդը վառուլ բոցերի նման —
նայում են նրան
լայն բացված ու վառ, ծովի գույն աչքեր:
Թևը քարշ տալով, փաթիլների տակ գլուխը վար առած,

սահում է լուսե մենակ հրեշտակը:

Սանան նայում է՝

— Աստված, իմ աստված, դա ի՞նչ նշան է —
և շի հասկանում:

Իսկ ժայռի կրծքին կպած խրճիթում

դհուրի վրա կարկուտ է տեղում,

և Տատրագումը, բեղերը սրած,

հարայ-հուրայով պտույտ է գալիս և համազարկով
գնդակահարում ամպերի ետև աստղերը թաքնված:

Հետո հյուրերը մտնում են սենյակ:

Սփռոց մի կապույտ և աղոտ ճրագ: Չիր, չամիչ, խնձոր
և նաբաթ-շաքար:— Շնորհավոր լինի,—

օղին վազում է ծեր քահանայի մորուքի վրայից,

և կովը գոմում զարկում է ոտքը հարևան պատին:

Երգը գինու հետ առատ հոսում է

մորթված աքլորի տաքուկ արյան պես,

և ջահելների դեմքերի վրա բոցեր է նետում:

Նետում է նրանց ուսերի վրա նազպարի թևեր,

մատներին չխկոց

և հուժկու զարկվող ձեռքի ափերին ալիքի սարսուռ:

Ի՞նչ լավ է, եղբա՛յր, Հայոց աշխարհի
տոներ միամիտ,—

մոլեգին դափը բախում է ուժով սրտերին ուրախ

և ձայնը գլխին, վիզը երկարած՝

դհուլ ու զուռնա

— տմբլա հա տմբլա —

պտույտ են ածում խենթացած յայլին,

դոփում ու ցատկում՝ մրրկահուզված անտառի նման
սարսռող ու գիժ պապական պարը:

Դրսում էլ բուքը, փեշերը քաշած,

սառած ձեռքերում բռնել է մթին մի լայն թաշկինակ-

վարնում է գլուխը հարսնիքի դռան,
վազում է հարբած, գլորվում ձորի մեջ,
լեռների կրծքին մրճահարում է բռունցքները հնչուն,
հետո ժողովում իր կատունների անոթի խումբը,
մլավում է երկար,

խզված կոկորդը ամպերին քսում
և խուլ հառաչում:

Ժամը զարկվում է անհանգիստ ժամին:
Նրդիկների վրա հաղթանդամ մեկը ծանր քայլում է:
Այն ո՞վ է շալկել բուք ու բորանը,
երկաթե քայլով այն ո՞վ է գալիս,
ո՞վ է սարսափով թմբկահարում:

Գյուղի հարսերը ծամում են մտածկոտ նաբաթե շաքար:
Սանան վախում է, և տղամարդիկ՝
գինով աչքերով նայում են հեռուն,
մի վայրկյան լռում:

Այն ո՞վ է շալկել բուք ու բորանը:

Քայց հայր վաղուց սովոր է ապրել մութ ոգիների
վտանգալից ծոցում.

անիծվի հերը գեշ մտածողի:—

Մաքուր սրտերին թող պաշտպան կանգնի Սասնա Մհերը:
Ու ահա զվարթ, արախչին տնկած գլխի կատարին,
թևերը պարզած թիերի նման,
կուրծքը շարժելով,
պարում է նազով թագվոր Հովանը:

Փչում է զուռնան

— տմբլա հա տմբլա,

մինչ քամին դրսում շարունակում է խփել իր դափը
ու ծափ է տալիս,
և հռհռալով վայում, ծիծաղում...

Եւ ծափ են տալիս բոլոր հյուրերը:
Նրզը գինու հետ առատ հոսում է՝
մորթված աքլորի տաքուկ արյան պես,
և Տատրագոմը,
ձյունի տակ նստած, քսում է գլուխը
թանձր խավարին:

Հուսարացի մոտ,
երբ լեռան գլխին օրը բացում է իր թարթիչները
և կամաց-կամաց գլորվում դեպի գյուղ,
Երբ արծաթ ձայնով բարձր երգում է աքլորը հանկարծ՝
Սանան պարում է:

Կես մութ անկյունում, անտեսանելի հրեշտակը կանգնած
նայում է նրան և իր դալկահար ճակատի վրայից
ներս մտնող լույսի շողերն է պոկում:
Սանան դառնում է երազանման՝
երեխայական բարակ թևերը թափահարելով
Անհայտ և գաղտնի առջևը բախտի:
Իր նշանման աչքերի միջից կայծեր են ընկնում,
և երենոսե վարսերը առատ
սև նավարկության առագաստի պես
տատան են գալիս, թափվում և սահում:

Սանան պարում է.
պարում է այնպես, ինչպես ամպի մոտ իջնող մի բաղն
ըզգալով շունչը փոթորիկների
չտույտ է գալիս, ծալում թևերը
և արագ նետվում ժայռերի գլխին:

Նա պարզ լսում է, թե ինչպես դրսում քամին կատաղի
մրճահարում է թիթեղի վրա,
պատռում աքլորի երգը խոնփած
ու ոտքը դոփում՝ գյուղի տանիքը սարսելու համար:

Ծափում են երկար: Սանահայրերը կատակ են անում:
Հարսերին նայում խորամանկ աչքով
և թևը թևին դառնում են դարձապար,
թռչկոտում, ցատկում գնդակի նման:

Ոչ ոք չի տեսնում, ինչպես մտահոգ կանգնած հրեշտակը
կոտրած իր թևը թեքում է պատին
ու գունաթափվում: Սանան կծկում է ձեռքերը կրծքին,
հառում աչքերը դեպի հեռավոր տեսիլքի վրա
և մնում անշարժ:

Մի հյուրի ձեռքից ընկնում է կուժը,
և կարմիր գինին տրեխների վրա ժայթքում է ուժով,
աղմուկով պայթած երակի նման:
«Ախպե՛ր, ինչ է որ... ձեզ ղուրբան լինի...
գինին առատ է, և Տատրագոմը խաղողով հարուստ»...
Ծափում են երկար: Հետո լուռ են:
Ամեն մի հյուրի ճակատից ընկած՝ կախվում է մի սև,
ծանր մի գիշեր:

Խրճիթի առջև մի ձի է կանգնել, իր սմբակները
դարկում է քարին:
«Բա՛ց արեք դուռը»... Բացում են դուռը՝
քամին մտնում է ու թավալ գալիս հարսերի կրծքին:
«Խեբ լինի, ախպե՛ր... Այս անգամ խեբ չէ, թուրքերը եկել
հարևան գյուղից աղջիկ են տանում, տավար ու նախիր.
դիրքեր բռնեցեք»...
Եվ լրաբերը ձին մտրակում է ու ճեղքում հովը:

Կաղացող ահը, տնետուն ընկած,
լուռ կարկառում է իր թույլ ձեռքերը,
և ամեն մի տուն նետում է սիրտը՝
ինչպես մաշ եկած մի հին դահեկան:
Հովանը կատղած, հրացանը ձեռքին, խրճիթի առջև
դողում է, սպասում, կրծում շուրթերը:

Սանան գունաթափ, գետին է փռվել, աղոթք է անում
կանաչ աչքերով, անտես իր հյուրին:
Մռայլ է Սասունը:

2

ՀՈՎԱՆԸ ԳՆՈՒՄ Ե ԶԻՆՎՈՐ

Հոգերի սիրտը զարնվել է խոփին:
Դաշտը՝ ձեռքում ոսկե մի պնակ՝ տեն-
դանառ ման է գալիս:

Լեռան կողից վառ քավավող այգի-
ներում խնձորենիների ճյուղերը ծանրա-
ցել են: Ափսոսը տանիքի վրա է բարձրա-
ցել և, ամբողջ իր ուժով, քեռից քափ
է տալիս արշալույսի ճարճատող կրակը:

Լեռան կատարին ոսկի ճրագ է բռնել լուսաստղը:

Առավոտը —

Խշշոցը ձեռքին կարմիր սարկավագ —

ձայնը դեմ է տվել ամպերին —

Հստովել հո՛—

երգում է:

Ծրդիկներից ծուխ է ելնում:

Կշկշում են հավերը.

արտույտը լքել է բույնը,

և Սանան, ոտաբորիկ՝

լեռան զմրուխտը կոծքին՝

մրսկան ու փխրուն, կովի առջև չոքել է՝

թուլիկ մատնեբրով կաթ է կթում:

Այնտեղ վարը

տենդագին արտը շարժում է ուժգին ուսերը իր լայն

և տավարը
ոտքերը ծռում, քաշում է լուծը
բյուրեղով լցված ակոսների մեջ.
այնտեղ վարը՝ Սանան տեսնում է՝
Հովանը թափով հերկում է արտը:
Գլխին սրածայր ճերմակ մի թաղիք,
մեջքին հաստ գոտի,
կուրծքը լայն բացված —

Օրհնյալ է աստված,
Հիշյալ է աստված,
Մանկալ ջան, վարե՛:

Բռնել է մաճը՝ խոփը չշեղի,
դարսվեն ու պառկեն
շարքով դուրս եկած գուղձերը հողի:

Արևը ընկել թավալ է գալիս ակոսներում խոր:
Նզը զարկում է ոտքը քարերին,
ծռում է գլուխը
և ուժգին թափով ճեղքում է հողը:

Արտը շատ քար է:

Ի՞նչ փույթ, թե քար է, աղքատ, տկար է
արտը տոթահար —

Վարենք շատանա,
Տերն՝ ուրախանա:

Սեղմում է գլխին թաղիքը ուժով, քայլում է արագ
Հովանը ահա,
բոռում է, կանչում, շվվալով զարնում ձեռքի ճիպոտը
լեռներից ընկնող հորիզոնին վառ.
ուժ տալիս խոփին ամբողջ իր մարմնով,
որպեսզի ճեղքի երկիրը Հայոց՝

դար դարի հտքից դուրս հանի պառկած շերտերը համառ,
շերտերը ծալված
լուռ ոգիների խորհուրդների տակ.—

Օրհնյալ է ապտված,
Օրհնյալ է աստված...

Ոմանք հնձում են, ոմանք հեսանում կռացած գերանդին,
ոմանք երգելով խուրձեր են կապում,
խոտը ոլորում, շալկում ծաղիկը
և դանդաղ քայլով բարձրանում լեռ՝
բուրումներ սփռում Տատրագոմի շուրջ:

Իսկ վերը, գյուղը
դրել է ճակտին իր ծանր ձեռքը.
խաղաղ նայում է փայլուն աչքերով
արտում եռացող կյանքին քրտնաթոր,
հեռվում փուլ եկող ադամանդաժայր լեռներին հսկա,
աղմուկով թափվող աղբյուրներին մեծ.
հետո, կամացուկ, սեղմում է մեջքը բարձր քարերին
և մտածում է՝
իմաստուն ու լուռ՝
վաղվա օրերին:

Սնան վազում է մի երիտասարդ այծի հտեից, որ հիր նշենոս
կարմիր հրդեհը բերանին առած,
փախչում է զվարթ
և ծիծաղում է՝ սրածայր մորուքը արագ շարժելով:
Մինչ ճամփի ծայրին
հարբած մի սոխակ բերանը բացել, լցրել է լույսով,
խելառ բաներ է ասում վարդերին:

Մի դեղին ճուտիկ ընկել է ջուրը,
մայրը սարսափած կանչում է ափից: Կովեր ու եզներ,
դանդաղ շարժելով լեռներում հնձված ծաղիկի խուրձեր,
իջնում են կամաց, կանգնում, բառաչում:

Արտը պարպվում է:
Խրճիթի առջև, փեշը ճակատին, հոգնած Հովանը
քրտինքն է սրբում և լայն ժպիտով նայում Սանային:

Վերջալույսի հետ գյուղը պառկում է, մաշված դնդերը
սեղմում է գետնին,
գրկում գիշերը և վերը ցանված աստղերի դաշտը:

Գիշեր է գյուղում:
Մարդ ու կենդանի քնել են հանգիստ՝
Արգանդից բերած սովոր ձևերով
կծկված:

Սանան փռել է վարսերը իր սև
Հովանի ամուր բազուկների մեջ՝
ինչպես հեռավոր, անհայտ մի երկրում:
Ամեն ինչ լուռ է:

Տատրագոմի վրա խորհուրդը իջել
սեղմել է ուժգին իր ոտքը խավար
նրա մտահոգ, այրված ճակատին:

Գիծ-գիծ պատռված արտերի կոծքից,
մռայլ ժայռերի մթին ճեղքներից
պալիս են շարքով մեր հեքիաթները
և երդիկների գլխին շուռ գալով
շարժում են կամաց
իրենց մատների

վառված մոմերը
և ճամփա ընկնում՝
դեպի սրտերի պղնձե քաղաքը:

Քոնիրների շուրջ թափոր է նստել:
Պառկած տավարի կռպերի վրայից երազ է սահում:
Գոմը տաքուկ է, և եկեղեցու գմբեթի վրա
թառել է կանաչ բոցավետ մի լույս:

Պառավ մամերի շուրթերից ընկած խոսքերը գաղտնի
Քայլում են աշխույժ և հոգիների կիսաբաց դռան
Ուժգին զարնվում են ոսկե մուրճերով:
Հայ երազների խորունկ իմաստը
Նստել է լուսե մեծանիվ մի կառք
և ճոճալով

պտույտ է գալիս ոսկե մարգերում
նոր աշխարհներին:
Ոմանք նստել են իրենց ուսերին
Սասնա լեռների փեշերը երկայն,
դրել են իրենց տենդոտ ճակատին Սիփանա թագը պսպղուն ու
վառ
և մեջքին կապել ադամանդազարդ սուրը Եփրատի:

Ոմանք էլ գարնան
ծաղկած ծառերով ծփող պատմուճան,
փղոսկրե կոշիկներ և կապույտ մի զրահ՝
Տավրոսի վրայից հաղթանդամ ձեռքով պոկած մի երկինք:

Հետո, խստադեմ ուրիշ ոգիներ,
սև ամպ վարսերով,
վանա ալեկոծ ծովից դուրս թռած
բարկացած հողմեր
և բուք-բորանով լեցուն նայվածքներ,
արյունած աչքեր, խիստ էություններ՝
երկայն բեղերով, ածիրված զլխով,—
դուրս ելած մթին խորխորատներից:

Սանան նայում է և իր կիսաբաց շուրթերի միջից
պալթած նռան պիս հառաչ է ընկնում:
Հովանի բռնեցքը սեղմում է ուժգին սանձերը մութի,
և հրեղեն իր ձին բախում է թևը
հարավից սահող աստղերի խմբին:
Երկնքից կախված

մեծ տշտարուկը

Հանկարծ աղմուկով ընկնում է անդունդ:

Մշո մեծ դաշտից

մի զիւ աղաղակ՝

մինչև ամպերը երկարած ձեռքով՝

ուժով նետում է

արյունով լեցված հսկա մի բաժակ: Մասիսի զլխին

կանգնում է մի սկիհ, և ոսկեալիք փիլոնի տակից

լսվում է ձայնը սարսափով լեցված կաթողիկոսի:

Մաղկած ծառերը,

մտրակված ձայնի ահաբեկումից,

պտույտ են գալիս մեկ ոտքի վրա,

և նոր սերմերը, ակոսներում խոր,

աղաղակելով ժայթքում են հողի վառված արգանդից

և փոշիանում...

Այդ գիշերներին

աշխարհը ամբողջ գյուղացիների կոպերի տակից

տատան ծովի պես ծփում է, քայլում.

Տավրոսի շղթան, իր կարավանի պարանը ձեռքին,

սուաջ է ընկնում, մտնում է անհուն,

և անապատի հանգիստ երկնքում

ուղտերը դանդաղ աստղեր են պոկում:

Հուսաբացի մոտ կարավանները

չոքում են շարքով

և արշալույսի զմրուխտը ծամում՝

իրենց սրածայր, արյունաթաթախ մեծ ատամներով:

Գյուղը զարթնել է:

Շեմերի առջև

կգներ են կանգնել.

հավերի համար ցանվել է կուտը,

և եկեղեցու զանգը հնչում է:

Հանիքի վրայից աբլորը կանգնել կանչում է բակի

կանաչ ծառերին.—

Ո՛ւր են, ձեզ մատաղ,

Ո՛ւր են բոցկլտող ձեր ծաղիկները.

Սանան կանգնել է, աչքերը ճմռում, նայում է հիացած:

Ամառը հրաշուրթ՝

պսպղուն մի բեռ իր ուսին առած՝

հարբած

ճառագայթավառ կապելաներում

աբեի,

կախել է վզին բյուրեղե վզնոց,

ատամների տակ սեղմել է մի վարդ՝

թավալ է գալիս գյուղի փողոցում:

Եզների ճակտին հրդեհ է քայլում:

Կովը քաշում է պարանը կատղած՝

շում ոտքերը: Քամին շոյում է

հասկերի ոսկին,

և միջատները բզզում են ուժգին:

Ռունգերը թրթռուն, երեսը կարմիր, ձեռքերը կրակ՝

Հովանը քաշում, սեղմում Սանային

արևով լցված իր թևերի մեջ.

տրորում է, շոյում,

կծում այտերը:

Ձեռքում պինդ սեղմած ծիծեռնակի պես

Սանան, սփրթնած,

տանում է սերը տանջանքի նման

և իր մանկական մարմինը փակում

անուշ վերքի շուրջ:

Դրսում

դաշտերը հրակեզ թավալ են գալիս,

կանչում է կռունկը,

և թիերի մեջ

հովը բռնում է ճյուղերի բոցը,

այրում մատները

և կաղկանձելով վազում ժայռերից թափվող աղբյուրի
զովագին ամիր:

Ինչպես հինավուրց գեղեցիկ արձան,

մեծ մի կուժ ուսին,

ոտքերին նախշուն կանաչ շմուշկներ,

գլխին դեղձի գույն երկայն մի լաշակ,

հրերուն քայլով Սանան կրում է օրերի բյուրեղ,

պաղպաջուն ջուրը

ու հացը թխում՝

ամառվա հրավառ թոնիրի առջև:

Նա խոնարհաբար մտել է գյուղի տնօրացող կյանքի

ծոցը փոշիոտ և ուրախ սրտով, ժայռերի դիմաց,

հառում է հույսին աչքերը վառված:

Տոթահար քայլով՝ օր-օրի ետքից՝ ամառը դանդաղ
սնցնում է գնում:—

Ճռռում է սայլը, կովը բառաչում,

և Տատրագոմը թափահարում է իր ծեր գլուխը:

Սանայի կրծքին մի հով է գգվում:

Բացում է դուռը և այգիների ոսկե հրդեհի ծառուղիներից
տեսնում է ինչպես աշունն է գալիս:

Ողջո՛ւյն քեզ, աշո՛ւն, բարի ես եկել.

գլխիդ ոսկեվառ լաշակ ես գցել,

ոտքերիդ դեղին հինա ես դրել.—

ողջո՛ւյն քեզ, ողջո՛ւյն:

Աշնան հեռացող ողկույզների հետ

գյուղը պարպում է իր երակների

զմրուխտե թասը:

Ժամերով կռացած շինականները

լուռ հաղորդում են

հողերի տակից եկած բերկրանքին

իրենց թևերի պողպատե ճիգը:

Արտ ու արոտը

դարսում է սողուն սայլերի վրա

լեռան կողերի ոսկեհոր բերքը:
Հարսերի գլխից շալը ընկնում է,
Թրթռում են նրանց լեցուն կրծքերը,
և ալիք-ալիք պառկած հասկերը
լաշակի գլխին ջահեր են վառում:

Գյուղը տնքում է:

Դաշտը տենդագին շարժվում է արագ:
Կալերի գլխից ոսկե ամպեր են ընկնում ու սողում:
Մարդիկ բոռում են: Ձեռքերը մեջքին,
փորը շարժելով, երգում են կանայք:
Ու երբ գալիս է երեկոն դանդաղ,
վառվում է լեռը,
և մեծ մի լուսին հանկարծ ցցում է ամպերի միջից
պղնձե մի պնակ՝
կալերի մոտը գյուղը պարում է:

Օրվա այդ պահին
Ժայռերի գլխին ծերերն են նստում,
վառում են երկար հողե շիբուխը,
հաստ բթամատով սեղմում կրակը
և վարագուրված իրենց աչքերով դիտում են արտում
ուրր գծերով շրջող դարձպարը:

Երեք են գալիս, հասկերի նման, նազով, երազով,
հարսերը ուրախ —
դուփում ոտքը աջ, դուփում ոտքը ձախ
և հռհռալով սահում ծփծփող ալիքի նման:
Աշունն էլ գինով՝

նետվում է դիզված ցղրենի վրայից,
ցատկում դաշտեղաշտ և պտույտ ածում լուսնո ջալացր:
Մինչ տղամարդիկ,
իրենց թևերի հուրը դուրս նետած՝

առույգ շարժումով

հարսերի շուրջը ոստնում են զվարթ՝
դնգուն ու շխկուն:

Ժայռերի գլխին նստած ծերերը;
մտահոգ ու լուռ, հոնքերի տակից դիտում են հեռուն:
Դիմացի լեռան
ճամփան շարժվում է: Ձիավորների խմբեր են գալիս:
Նայում են երկար, մտահոգ ու խիստ,
բաշում են ծուխը, աղմուկով թքում՝
լռում:

Աշունը անհոգ՝
մի վարդ է ճգմել, քսել շուրթերին,
առագ ցատկում է դաշտերի վրա
և հոհալուծ թավալ է գալիս կալերի հրավառ
և տենդոտ ծոցում:
Սանան ընկել է երգերի լիճը:
Վայրենի բաղի հեղասահ ճախրով նա ման է ածում
ուսերի վրա լուսնո վայր ընկած ոսկե պատրանքը:
Դեմքը վառվում է: Թափված վարսերը
արտի խենթացած ալիքի ծայրին երազ են շոյում:
Ոտքերի տակից կարծես վազում են աղբյուրներ բյուրեղ,
մատների վրա ճառագայթները
պսպղուն ու վառ ակունք են շարում
և զսպված մի տենդ
բարակ, սլացիկ մարմնի վրա ծփում է, նազում:

Ո՛ւր է Հովանը, ո՛ւր է Հովանը...
«Կաքավդ ահա թևերը բացել
մեջտեղ է ընկել, իսկ դու կանգնել ես, ինչի՞ ես սպասում»...
Նվ ձեռքից բռնած նետում են նրան շուրջպարի ծոցը:
Մատղաշ եզան պես երկայն տրորում է ու ետև նետում
ուժեղ իր բաշը:
Ժողվում է ի մի դնդերը լարված,
և ոլոր գծով
ուտքի մատների ծայրերին ցցված,
առագ և կայտառ, նա կոխկռտում է
անտեսանելի հազար օձերի գլուխները կատղած:

Ապա, տաքացած, դանակը ձեռքին,
Լրգերի շեշտը սրտին մխրճված,
առաջ է նետվում, հարված է տալիս
ուրվականներին վայրենի և բիրտ,
ցատկում է ետև, պտտում արագ,
նետում ոտքերը՝

Երգիկի վրա ընկած հողմի պես,
դուփում ու թռչում:

Դուփում է, ցատկում խմբապարն ամբողջ:

Ձայների ծովում թավալ է գալիս մի մեծ փոթորիկ:

Թմբուկի վրա լուսինը տենդոտ
փշրում է դեղին սադափ հայելի:
Լեռների ծոցում հովը հարբում է,

և Տատրագոմբ

շարժում է գվարթ, ալևոր գլուխը:

Բայց մեկ էլ, պարի էն տաք ժամանակ,

գյուղի ճամփի մոտ աղմուկ է լսվում.

փռշու ամպերից ձիավորների մի խումբ է ցցվում:

Ծերերը հանկարծ,

մեջքները ծռած,

չիբուխի ծայրը օդում շարժելով,

գլորվում են ներքև

և խալիխի առջև մտահոգ սեղմում

իրենց հոնքերի թանձր գիշերը:

«— Թշնամին եկել.

եկել կանգնել է գյուղի մեյդանում»:

Պարը շշմում է: Դհուլի ձայնը

մորթված եզան պես իր վարագուրված աչքը տնկում է

և սարսուղով երկարում ոտքը: Կանայք փախչում են:

Շինականները,

պաղած քրտինքը ճակատին կպած,

բեղերի ծայրին կեղծավոր ժպիտ,

ոխը սրտներում՝

գնում են վերև և շարքով կանգնում,

գայլի նայվածքով, զինված քրդերի ոհմակի առջև:

— Մեր շեյխը ձեզ շատ բարև է ղրկել...

— Բարի եք եկել, աչքներինս վրա տեղ ունիք պատվո:

— Ալլահը օգնի: Բերքը ժողվել եք՝ պարում եք ուրախ:

Մեր շեյխն էլ հիմա իր մասն է ուզում: Ինչպես հերոս էր՝
էդպես էլ այսօր: Թող ջահելները սայլերը դիզեն
և վաղը մեզ հետ բարձրանան լեռը:

Հովանը հուզված ուզում է խոսել: «Ինչպե՞ս թե դիզել
և բերքը տանել... Ի՞նչ իրավունքով»...

Մերերը ուժգին քաշում են փեշը —

«տո, տղա՛, լռե՛»,—

չեն թողնում խոսի և կմկմալով
առաջնորդում են վայրագ այս մարդկանց հյուրերի խրճիթ:
Արցունքը զսպած,

ստամոնների տակ զայրույթ ծամելով,

Հովանը արագ քաշվում է սենյակ, ցատկոտնալ նետում
գդակը գետին

և արյունալի խոսքերի վիհում՝ խեղդում է, գլորում
վեզիր և սուլթան:

«Մինչև ե՞րբ պիտի ծռենք մեր վիզը տավարի նման...

Բա նամուս չունի՞նք... Բա մեր ծերերը ամոթ իսկ չունի՞նք...

Մինչև ե՞րբ պիտի»...

Սարի ետևից,

երկար կրկնվող արձագանքի պես,

այս միտքը ուժեղ

խուլ դղրդում է բոլոր վայրերում,

հրավեր է նետում գյուղերի գլխին

և սուր դանակով կրծքերի վրա խայտում մի նշան:

Ամբողջ գիշերը, մինչ շեյխի մարդիկ խմում են, պարում,
Հովանը նստած՝ շուրթերը կրծում ու մտածում է:

Կսկծող սրտով երկար նայում է Սանայի դեմքին:

Նայում է երկար նրա կիսաբաց կրծքի վրայից

սարսուռով սահող շողերին լուսնո,
նրա գեղեցիկ վարսերին առատ,
մանկական պայծառ ճակատին հոգնած,

շուրթերին կարմիր:

Նայում է երկար ու տառապում է: Ուզում է փաթթվել,
սիրել, գուրգուրել:

Դարձնում է գլուխը, փակում աչքերը:

Արծաթե դանգի ղողանջի նման, հեռավոր մի ձայն,
համառ ու հնչուն, կանչում է նրան:

«Մինչև ե՞րբ պիտի... Բա նամուս չունի՞նք»...

Երբ լուսնշաղի կես մութի ժամին՝
տխուր ճռուշով գնացին սայլերը,
երբ թշնամիները տարան տավարը,

և Տատրագոմը

դողացող ձեռքով սրբեց ճակատի թանձր արյունը
և տրտում նայեց պարապ արտերին՝

Հովանը կանգնած իր շեմի առջև, վագրի աչքերով
դիտեց լեռները և վճիռ առած ներս մտավ խրճիթ:
Տխուր ու լռիկ նայեց Սանային: Ուզեց բան ասել՝
կծեց շրթունքը:

— Գիշեր քուն չեղար... Հովա՛ն, բա՛ն մը կա...

— Ի՞նչ պիտի լինի... բան չկա,— ասաց և մեծ աղմուկով
հազաց ու կարմրեց:

Հետո թռավ դուրս

և վիրավորված որսի շան նման երկար կաղկանձեց:
Խենթի պես շրջեց տների շուրջը, նայեց ամեն ինչ,
ժամ մտավ, կանչեց ծեր քահանային

և խոնարհվելով,

պատմեց մեղքերը և հաղորդ առավ:

— Զե՛ղ մատաղ, տեսեք, մեզ շուտ ազատեք...

— Սանան շմոռնաք... ինձ համար ընդմիշտ աշխարհ
վերջացավ...

Հայդուկն իր կնոջ հոգալ չի կարող, թող ժողովուրդը
հսկե, մտածե...

Քահանան շոյեց ճերմակ մորուքը, պլզեց աչքերը
և ուզեց հուզված մի քարոզ ասել: Թուքը կուլ տվեց՝
լռեց:

Հովանը շոքեց՝ համբուրեց հողը, Տիրամոր առջև խոնարհեց
գլուխը

և արագ քայլով առավ կածանը մոտակա լեռան
և անհետացավ:

Սանան փռել է կապույտ սփռոցը:

Դարսել է հացը և շեմի առջև մտահոգ կանգնած,
նայում է, սպասում:

3

ՖԵՂԱՅԻՆԵՐԸ

Արեք կոնկում է ձյունե իր ձեռնոց-
ները լեռների կատարին: Կոոբյունը՝
ուսը սեղմած մոսիկի կոթին՝ փովել է
խորխորատների եզրին: Նրբ կրակում է՝
Հայաստանի նշենիներից արյուն է ժայթ-
քում:

Ո՞վ չի անցել Քսենոֆոնի հետ Հայոց երկրով:

Ճամփաների աղեղը ճաթել է.

նետը խրվել է լեռան գագաթին՝
դողում է:

Սառը

սրել է սուրը.

և անդունդի եզրի մկանունքները

պողպատե ճիպոտներով զարնում են հսկա լուռթյունը

Սասնաւ և ուրիշ վայրերի,

որոնց անունը սոսկում եմ հիշել:

Ով շգիտե, որ Հայոց երկրում

լեռները ման են գալիս խմբով:

Երկինքը թափ է տվել

իր մերկ ծառը: Հողը փոթորկվել է,

և հիմա՝

անկամուրջ տարածությունների միջից՝ սրել է ասամները

և կծում է անարյուն ամպը:

Ո՛ւր է վազում հողմը,

ինչո՞ւ է բացխփում կապտած շրթունքները, խառնում աղիքները
սարերի

և թիթեղե թմբուկի վրա խփում մատները

սառած:

Ո՛ր հայր չի իմանում, որ Հայաստանում

աշխարհագրական քարտեզը զոդիակոսի վրա

դրել է կատաղի ցուլը,

որպեսզի սրածայր եղջյուրներով պատռե անհունը,

գետերի հունը, բյուրեղե քարերով շինված

երկնային տունը:

Արտերը կուլ են եկել: Արոտների վրա պառկել է ձյունը,

և անծայր պսպրղյունը

սառած ծովի տակ փակել է գյուղը:

Ուրիշ տեղեր,

ջրվեժների գլխին լալիս է անապատը: Ձորը ոռնում է,

և խորխորատը

դունչը քսում է սառույցին՝ խուլ մռնչում է:

Հեռագրաթելերի սյուները ծովել են: Ձյունը քայլում է,

և գայլը՝

Ֆոսֆորե մի պոեմ է ոռնում ժայռերի հետ կանգնած

և աչքերի սարսափած փայլը նետում է վիհ:

Իսկ վիհերի մոտ, մութ խորշերի մեջ,
փակվել են հայեր:

Հիմարներ, հիմարներ...

Մոսին, դանակ, սուր և խաչաձևված պատրոնդաշները
կրծքերին կապված: Դիագոնալ շալվար՝
պատռտված.

չերքեզի փափախ և նայվածքներ՝ կրակ ու բոց քուրա:

Այդքան էլ հի՞ն է այդ պատմությունը: Եվ սակայն, կարծես
կարդում ես վեպ մի հրաշուրթ և ահեղ, որի էջերից
ընկնում են վառված ածուխե խոսքեր և տողը տողին
հարված է տալիս
ուժգին:

Ահա կանգնել է խիզախ Ռուբենը: Տեսեք, շան տղան,
աղեղի նման ձգվել է, լարվել,
այրված իր դեմքը տվել է լեռան,
մի թուղթ է կարդում և հրաման տալիս.—

Կտրել լեռների

Բարձրաբերձ շղթան, անցնել հովիտներ, մագլցել սարեր,
հասնել Մշո դաշտ:

— Մեռելի ճրժեր՝

ձեր ոտքին մատաղ, թե առեք տեսնեմ:

Եվ խումբը ահա ճամփա է ընկնում:

Լուկ, խստադեմ, ընդմիշտ ուխտ արած պատերազմիկներ,
Վայրի կատուի ցատկոտող քայլով,
մագլցում էին Սասնա լեռները, շուք էին դառնում ավանների
մոտ,

կախվում ժայռերից, անցնում վիհերը
և հոգնած շնչով մի երգ մոմռում՝

կոխելու համար նոր զառիվերը:

Հայոց պատմութեան

արտառուչ ու խոլ բառը արյունոտուշտ
գրված մի դաժան դարի ճակատին:
Ամայի լեռանց կույր Հոմերոսը,

Թափված աչքերը

հառել է երկրին և բուք-բորանի շեշտը ահալոր
պարկում է զորեղ իր հեկզամետրի երկաթե երգին:

Գիշերը գալիս լեռների լանջքին նետում էր իր սև
և լայն վերարկուն:

Գազանները մունջ խորշերում պառկած մութ էին ծամում:

Թաթը բերանին

արջը որջի մեջ,

երկար լիզում էր երկնքից ընկած ծանր գաղտնիքը:

Վայրի այծերը իրենց թրթռող, սուր եղջյուրները
մխրճում էին լուսթյան սրտին,

և սարսափահար,

լսում ձորի մեջ դոփող զրնգող մարդկանց քայլերը:

Նվ խումբը թափով ճամփա էր գնում:

Մական ծերունին,—

թիկնավետ լայնքով, բեղերը սրած, հեռավոր գյուղից
դուրս եկած ասպետ, երազկուն ու վեհ

«Ի խիստ Դոն-Քիշոտ»

կռվան խոյի պես առաջ է ընկել

ու առել կրծքին ճամփի ոլորուն, անհայտ գիշերը:

Նրա ետևից,

կայծկլտող աչքով անտառի ոգի՝ ոտքերը կամաց

ձյունին է տալիս մոլեռանդ Սեյտոն:

Հետո, սեղմ շարքով,

դուլցազներգական աստվածների պես՝ գալիս են ահա,

չերքեզ փափախի վարսերը երկայն գլխին թափ տալով՝

ռետինե մարմին և կապույտ աչքեր՝ եռուն Ռուբենը,

Նորման իշխանի խարտյաշ մազերով՝ Մանուկ Շենրկին.

գունաթափ Չոլոն, եզան պես ուժեղ, բիբերի շուրջը
կարմիր երակներ՝ կովազան Ախոն.

ըմբիշի նման ցատկոտող Հարոն, կարշնեղ Զավենը.
Հոնքերը կախած, աչքերը քուրա՝ Հովան Ֆեդային:

Չյունը տնքում է նրանց քայլերի համառ թափի տակ:

Ոչ ոք չի խոսում:

Այս հերոսները, դվարթ ձեռքերով, նետել են ընդմիշտ
անհայտին բախտի

իրենց սրտերի կատաղի բազեն:

Նորածիլ լուսնի բարակ մանգաղը լեռան ետևից
փորձում է հնձել խավար երկնքի տատան հասկերը,
և ամեն մեկը, իր վտանգալից կյանքի սահմանում,
նստում է մի ձի, հրեղեն թևերով բոցավետ մի ձի՝
գնում հեռավոր հուշերի աշխարհ:

Ոչ ոք չի խոսում:

Հովան Ֆեդային, արյուն տեսած մարդ, իր ժողովրդի
մոլեռանդ սիրո քաղցը բերանին,
զոհվելու պատրաստ ահեղ խաչակիր՝
քայլում է լուկ, տրեխների ծայրով տրորում է մութը
թանձր գիշերվա:

Երբեմն միտքը —

ամեն մի վայրկյան սպառնացող մահի արծաթ աչքերը
դեմքին առնելով — պտույտ է գալիս վաղուց հեռացած
իր Տատրագոմի երազի վրա:

Երբորոգ մոմի դալուկ բոցի պես
ուրվականացած և ճառագայթուն՝ հանկարծ ցցվում է
Սանայի դեմքը՝ ձորը եզերող Հովանի առջև:
Լքումի վայրկյան: Սառը կախվում է բեղերի ծայրին,
և նա, բարկացած, ձյունին է զարնում իր ձեռքի մոսին,

Թափահարում է իր ծանր բաշը: Ֆեդային պետք չէ
իր ուխտը դրժի հուշով իսկ աղոտ: Որպեսզի մոռնա՝
քթի տակ կամաց երգ է մոմոում: Վերքը բացվում է,
և ահա նորից, ժայռի ետևից, լուսնո սուր ծայրը
կաշում է քարին, կայծեր արձակում և նոր մի տեսիլք.—
Սանան լուսավետ ամպի մեջ փաթթված, դժբախտ ու նիհար,
իր մեծ աչքերով նայում է նրան:
Հովանի սիրտը ընկնում է վանդակ, սեղմում թևերի կաթող
արյունը,
կտուցը տնկում, փակում աչքերը: Ի՞նչ գեղեցիկ է, ծաղկած
ծառի պես
հովի տակ թրթռում:

Սանան, հեզ Սանան...

սաք հացի նման, բերանի մեջը սիրո և վշտի
բառեր է ծամում: Կրծքի տակ բացված դալար արտի մոտ
մի հիմար սոխակ
դայլայլ է ասում: Փափախը ուժով սեղմում է գլխին: Մնտոր
քսում է
թևերում սեղմած հրացանի ծայրին՝ ինչպես հովիվը
զառնուկին մատղաշ: Չորցած կոկորդը ուղեղի խորքում
որսում է մի հին սրտմաշ մեղեդի՝
ուր սեր է ասված, լքման տառապանք և ճակատագիր:

Բայց մեկ էլ ահա, առաջի շարքից,
Պարոնը կատղած նայում է ետև և խստիվ ձայնով,
«Ծըժեր, շան տղաք. ի՞նչ է՝ քնել եք. քամին մեզանից
տռաջ է անցնում»:

Եվ խոր ձյունի մեջ
խումբը դոփում է և ցատկոտելով ճեղքում գիշերը,
անցնում օխտը սար, հասնում Շուշնամերկ,
և խուզարկելով երկնքի ճամփում դժգույն մի աստղի
ուղեկորույս լույսը՝

լուսաբացի հետ գլորվում է հովիտ,

գրկում արևի կարմիր փունջերը
և նոր ուժ առած՝ ուսերի վրա սառած քրտինքը թափահարելով,
«հսկա Կուռտիկի կողն է մագլցում,
ճանկոտում ժայռեր
և թավալվելով նետվում զառ ի վար,
որպեսզի շուտով, Միրնկատարի ահեղ բարձունքից,
համարձակորեն, հալածե ներքև ժողված թշնամուն:

Այունը տնքում է նրանց քայլերի համառ թափի տակ:

Հայոց լեռները, արևով լցված երկնքի գրքում,
կարդում են դարի ահեղ հեքիաթը
և ամեն էջի երերող կողքին՝ կպցնում են վշտի
արյունած մի աստղ: Հետո շարժվում են,
իրենց բերանը լեցնում են հովի խուլ հառաչանքով
և ման են գալիս՝ շվարած խմբերով,
հալածված, դժբախտ փղերի նման:

Մի լեռան գլխին կանգնել են հայեր:
Այրված դեմքերով, ցեխի մեջ կորած, հոգնած, շնչասպառ,
բայց վառ
ցասումով հսկա և կատաղությամբ.—
սպասում են նրանք:

Պարոնը պառկած, հեռադիտակով,
կարմրած աչքերը նետել է ներքև և սիրտը կպցրել
ամեն մի քարին: Այնտեղ, դաշտի մեջ, տաճիկ զորքերի
ուժեղ վաշտերը գյուղերի շուրջը օղակ են կապել:

Խաչերի կրծքին գնդակ է մտել, և երդիկները
պառկել են մեռած:

Խարույկների շուրջ՝ խմբված են զորքեր
և մարդիկ զինված:

Մի քանի շներ: Անցնում է մի սպա,
ոտքից քարշ տալիս պսպղուն մի սուր: «Ո՛ւր են հայերը»:

Հսկա լուսթյուն: Ձյունը թաղել է ձևերը մուրդկանց.
ձորը կլլել է բոլոր ձայները:
Սակայն, ականջը եթե կպցնեք
սառած ու լռիկ հայոց հողերին —
Սիփանա կողմից

մինչև Սասնա մոտ,
մինչև Խարբերդի,

մինչև Տավրոսի հեռավոր ծայրը,
լեռների հսկա թռքերի մեջը, կշարժի փեթակը
ահեղ ձայների: Պատմության պատռած
շրթերից կելնեն սուր աղաղակներ.
և հողերի տակ բազմահարկանի գերեզմանները
մեծ դղրդոցով կիջնեն անդունդներ:
Կոտրած ձեռքերով, դողահար ծերեր բարձր կճշան.
և մայրեր սպանված՝ ճեղքված արգանդը,
արյունաթաթախ դրոշակի նման, կցցեն նորից անհունի գլխին:

Խումբը սպասում է:

Մի քարի վրա, առանձին կծկված, գինվոր Մակարը,
հրավառ աչքերով, դողում է, դիտում՝ կարծես մեծ տոնում
նա պիտի պարի: Մյուսները շոքած, ժայռերի ետև,
շույում են մոսին ու գալլերի պես նայում են դաշտում
այրվող ֆեսերի խմբերին ցրված:
Ամեն մի փամփուշտ իր զոհը ունի: Ամեն մի վայրկյան
մի ժամ է երկար:

«Ձեզ տեսնեմ, քաջե՛ր», — և խմբապետը հրաման է տալիս:
Լեռան կատարից համազարկերը,
թիթեղին կաշող կարկուտի նման, տեղում են ներքև,
և խոր ձորերի արձագանքները
թմբուկ են զարկում: Լճի երեսին, որսի ժաճանակ
նստած բաղերի երամների պես, թշնամին շվարած
վազում է շորս կողմ՝ պատերի ետև ապաստան փնտրում:
Ոմանք փովել են երեսի վրա և դեմքը տվել
արյունած ձյունին: Հստակ է սակայն, թե ինչպես շփոթված
թուրք սպանները հրաման են բռնում,

վազում, աղմկում,
հետո խումբ առ խումբ, գալիս են առաջ
և համազարկին նոր համազարկով պատասխան տալիս:
Վաշտը օձի պես սողում է դանդաղ, հետո նետվում է
ժայռերի ետև, ցրվում, ետ վազում,
ու համառ շարքով,
բարերի գլխին օղակ է կապում՝ մագլցում վերև:

Ճեղքայինները, վայրի այծերի ճկուն շարժումով,
փոխում են դիրքը, կրակում, վեր ցատկում և կատաղորեն
հնձում թշնամու սեղմած շարքերը:

Միայն Մակարը,
ծերացած խոյը, կռվում է մենակ անդնդի եզրին,
արյունաթաթախ, թուլցած ձեռքերով, և էլ ուժ չունի
տեղից շարժվելու: «Մակա՛ր, վեր արի»: «Դուք գացեք, տղաք,
դեռ փամփուշտ ունեմ»:— Եվ վերջին թափով,
ասլանի նման, ահավոր ու մեծ, նա հարվածում է
մոտեցող զորքին, իր վիրավորված բերանը ծռում,
դուրս թքում արյուն, հայհոյանք ու ոխ, կանգնում ուժասպառ
ոտքերի վրա՝
քաջասրտորեն վայր նետվում անդունդ:

Թող այլ երկրերում հնչե ոսկեձայն Ռուսնի փողը:
Զեն ու զարդերով, սրերով փողփող և կորդակներով,
թող առաջանան ասպետները ժիր Կարլոս Մեծի,
և դղյակներում,
նուրբ պրինցեսները թող երգ հառաչեն,
լուսե ձայներով, հերոսի համար:
Հայոց լեռների դաժան վայրերում, միայն ձորերի
ոգին է դժգույն,
որ իր գլուխը զարնում է քարին և կաղկանձելով
թափալ է գալիս:
Արևամուտի վառված հողմերը նետվում են չորս կողմ,
արագ թափտում՝ պեղում ձյունի մեջ խոր գերեզմաններ:

Մերուկ Մակարի փշրված մարմնից արյուն է հորդում,
և մահը նստած, մոմե ձեռքերով, մարում է կամաց
նրա աչքերի երկրային լույսը:

Հեռվից Սասունը

իր բազուկները բախում է հուժկու
իջնող երկնքին և, ծանր ձեռքով,
պատռում ամպերի բոցավետ ճամփան:

Գիշերը

խառազանում է լեռը: Որջերում թաքնված,
ֆեդայիները մաքրում են մոսին և գրկախառնվում
աստղերի հետը:
Այնտեղ, դաշտերում, թշնամիները,
իրենց հաղթության ամոթը սեղմած գունատ երեսներին,
վերադառնում են քանդված գյուղերը և քաշկուտելով
Մակար հերոսի խոշտանգված դիակը,
տանում նետում են բաց հրապարակը:

Նրանք չեն տեսնում,
թե ինչպես վանա ծովում ընկղմած
սրբերը բոլոր
ալիքների հետ նետվում են ավր
և ոռնող քամու սանձերը բռնած՝ սուրում են արագ
Հայոց աշխարհում
ու աղոթքների մի դարձապար դառնում դժբախտ հեղուսի
շիրիմի առջև:

Նեոների հսկա մագաղաթներում գծված ու ներկված
նահապետները, ոգիները քաջ, թագավորները,
վանքերից ելած դալկահար ու խեղճ

հայ Մարիամներ՝

ծունկի են գալիս:

Հովիտների մեջ, երկաթե քայլով՝
կայծկլտող ու վառ սաղավարտներով՝

Յուրտ մի գիշեր է: Հեռագրաթելերի ծոված սյունները
խուլ հառաչում են: Արջը իր թաթը ուժով խփում է
հրավառ աստղերի շարժվող փեթակին
և ցավից ոռնում:

Զորը կրկնում է
այդ ձայնը հանդ, և երեք անգամ քամին զարնվում է
երկնքի դռան:
Մակար ծերունին, տրեխները մաքրում, մտնում է երկինք:

4

ՄԱՆԱՆ

Խնձորենու ծառը ճյուղը զարկում է
խրհիթի դռանը: Ամառվա ձեռքերը տափ
են: Նրբեմն հովը հարքում է և՛ կարմիր
ատամները բաց արած՝ վազում:
Միջոց աղմուկով վայր է ընկնում:

Լքված իր տան առջև կանգնած՝ տխուր, տրտում՝
այրվող պղնձե ժայռերին է նայում Սանան,
ճեղքված լեռան միջից սահող լերկ ճամփին է նայում Սանան,
դալար դաշտին, կապույտ ու խոր երկնքին է նայում Սանան —
ինչպե՞ս եղավ, ինչպե՞ս եղավ,—
չի հասկանում ոչինչ:

Բնից ընկած թշվառ ճնճղուկ՝ երեխա է այրի:
Թեքերի վրա վիշտ է ծալվել,
աչքերի մեջ վիհ է ընկել,
մինչ խրճիթի շեմի առջև,
թպրտալուով,
սողում է մեծ մի հառաչանք:

Տատրագոմի ճաղատ գլխից բոց է թափվում:
Ճամփի ծայրին,
ծանր փոշու ամպերի մեջ, ճռռան մի սայլ վեր է քաշում
աղմկալից մի ձանձրույթի դիզված բեռը:
Լեռը մերկ է:
Մեծ շները պառկել են լուռ, և հավերքը կտցում են
ստվերը:

Իսկ Սանայի սրտում տխուր փորել են խոր
մի գերեզման և թեքերի շուրջն են անցրել մի ժանգոտած
ծանր շղթա:

Ի՞նչ է Սանան,— ֆեդայու կին, ընդմիշտ մեկնած
ողջ մի մարդու դժբախտ այրի, գյուղի ճնշիչ նայվածքի տակ
քայլող մի շուք՝ մենակություն և հիշատակ:

Տարիների թշվառ գամփուր, կոտրած ոտքով,
ցատկոտում է իր մթագին երազների հոտի առջև,
նայում սարի խորշերի մեջ անձայն քայլող ողբերգության,
սկանջ դնում ձորերի մոտ ոռնող ձայնին և սպասում:

Շալը գլխին, աչքը տնկած ճամփաների օձառլոր և խաբուսիկ
սահող շուքին,
շուրթերի մեջ ճիչ մի դժգույն ուժով սեղմած՝ Սանան սիրտը
ման է ածում խոր լուսթյան խոպան դաշտում,
դնում ձեռքը գոց ճակատին, նայում, փնտրում.
— «Ամա՛ն, անցո՛րդ, լեռան գլխից երբ կանցնեիր՝
հայդուկների խումբ շտեսա՞ր: Մարդիկ ասին, քրդի սարի

գյուղերի մօտ կռիվ եղավ և իմ էրիկ զինվոր Հովան
հոն էր անշուշտ, արդյո՞ք զարկին, արդյո՞ք մեռավ...

Եթե ողջ է,

գոնե խաբրիկ շուգե՞ց ղրկել Տատրագոմի հարս Սանային»:
— «Քույրի՛կ, վալլա՜հ, բան չիմացա: Հովիվները բան չգիտեն:
Ընդդէմ է որ կռիվ եղավ՝ համա, ովքե՛ր ընկան, մեռան
և ո՛ւր գացին մեր կտրիճներ՝ ոչ ոք գիտի»:

Օրը օրվա փեշը բռնեց:

Գյուղի մարդիկ, պաղած ու հեզ աչքերով,
իրենց ծռած ուսերի վրա քուրջի կտոր շարժելով,
ամենօրյա աշխատանքի բեռը տարան և կապարե հոգսը դաժան:
Սանան տրտում,
տաշտի առջև լվացք արավ, մացառ ժողվեց անտառի մեջ
և դռնեղուռ մուրաց հացը—
ու կոտ մի ոսպ, փեշ մի ձավար:

Օրը օրվա փեշը բռնեց:

Ձմռան անվերջ գիշերներին, երբ մուրացիկ, խեղճ աստղերը
սրսբփալով մտնում էին փլած ամպի խճիթից ներս,
և սարերը իջնում էին գյուղի փողոց և ման գալիս
աղմկելով,—
Սանան կծկված օջախի մօտ, իր դալկահար, լուռ հրեշտակի
ձեռքն էր բռնում բոցակիզված
և դողալով մտիկ անում՝
երգիկներից գաղտնի իջնող հյուրերին:

Այնտեղ ներսը, իր մսերի մեջը նստած աշխարհում՝
վառ աչքերով մեկն էր քայլում, բախում դուռը լուսե մի տան,
ցցում մութը

և վեր ելնում

Լրակների սանդուղքներով:

Բակում, շորցած թփերի մեջ, քամիները վառում էին մի խարույկ

ու սողկտում: Լեռը դանդաղ
հրերում էր, և մրրիկը ուժեղ բռունցքով
հարվածում էր ժամի զանգը՝

մղկտալով գլորվում մի ձոր:
Հետո, լսված հեքիաթներից, դուրս էր ցցվում հանկարծ մի կին՝
մկան աչքեր, սրածայր ծնոտ, ձեռքին ավել
և առջևից մի բոցավետ երկայն գոգնոց:

Մտնում էր ներս,

փափուկ քայլով, հռհռալով պտույտ գալիս
և դժոխքի թոնիրներից ժողված կրակով
քաշում մի գիծ,

ցանում խոսքեր բլմբոցիկ
և կուզ եկած՝
պարում մի պար գեհենական:

Սարսափահար, փաթաթվում էր իր հրեշտակին
Սանան
և երազի բարձի վրա առատ նետում խոր գիշերը
վարսերի և լայն բացված իր աչքերի
լույսը տրտում:

Հաճախ նաև,

քնած ժամին, երբ իր մարմնի սարսըռագին
լուսանցքների առջև կանգնած թուխաչ մի ստվեր
սրինգ էր ածում, և արծաթե զանգակները
հնչում էին մեղմատատան,

ու իր ուռած կրծքերի մեջ
ոսկեկատար հասկ էր ծաղկում,—
մեկ էլ քամին, հուժկու զարկով, իր խրճիթի
ծռած դուռն էր թափահարում, ճռնչալով վար էր նետում
կողպեքը թույլ
և բարկացած մտնում էր ներս:

Սանան, վախցած,

ցատկում էր վեր, կանչում շուքը սրբերի.
և դողահար ձեռքերով

հրում, փախցնում ձյունաթաթախ լեռան հյուրին:
Ապա շոքած, նա քսում էր իր ճակատը դալկահար
գոց երկնքի պատերին

և ժամերով աղոթում:

Զինվոր Հովան էլ գլուղ չեկավ: Լուր չխաբրեց, փող չղրկեց:
— Ամա՛ն, ախպե՛ր, լեռնեն անդին,
մարդս տեսա՛ք: Տատրագոմի հարս Սանային մի քան շասի՞ն:
— Դե քեզ ասինք՝ մարդ չտեսանք: Տեղդ նստիր, սպասիր
հանգիստ:

Տարին տարու փեշը բռնեց:
Հուլսը կտրած, էլ հարց չտվավ, էլ աչքերից հովիվների
գաղտնիք քաղել չաշխատեց.
Սանան լռեց:

Անցան գնացին քանի ամառ, քանի ձմեռ:

Հիմա,
թզուկ թփերի վրա, նորից ահա, պարս են տալիս
գլուղի նիհար ճնճղուկները:
Կովը գոմի բացված ճեղքից,
իր թրթռուն ունգերով, ներս է քաշում բույրը գարնան:
Հովը վառ է:
Մինչ տանիքի վրա կանգնած՝ արյունթաթախ լույսերի
ծովն է սուզում իր գագաթը և կանչ կանչում աքլորը:
Միծաղում է Տատրագոմը:

Կուժը ուսին,
թավշե սալոր աչքերով,
հոնքերը սև ոլոր կամուրջ, կուրծքը ուռած առագաստ՝
Սանան աղվոր՝ լիճը ընկած արևի պես՝
պսպղալով և մեղմաճեմ,
չինար բոյի ստվերն է նետում
տղամարդկանց աչքերին և մրգերով ծանրաբեռնված ծառի նման
նազ երազով երերում:

Իր զիստերի թրթռացող հմայքի համար, իր հոլանի
բազուկների և դուրս ցցված ստինքների

անրջային պերճության հետ

հաղորդվելու համար ընդմիշտ՝

շատեր պիտի ցանկանային զոհել կյանքը իրենց ջահել:

Քայց ֆեդայու կնոջ հանդեպ ո՞վ կարող էր

նայվածքով իսկ մեղանշել: Ո՞վ կարող էր հետը խոսել

կամ աչքերի միջից քաղել բոց մի դալուկ...

Ֆեդայու կին՝

գյուղի պատիվ և հիշատակ շատ սրբագին:

Միակ ծերուկ քահանան, հաճախ կանգնած շեմի առջև,

խորհրդավոր ձեերով, լեռների մոլթ ողբերգության

լուրն էր բերում և պատռոտած փափուկները

տրտմորեն քաշքշելով՝

հեռանում:

Ոչ մի ուրիշ այր չէր գալիս Սանայի մոտ: Զլինի թե գեշ

մի բան մտածեն...

Իսկ գարունը աճում է: Հողմը զարնում է կալը,

և վայում է աղավնին վայրենի:

Ցեխը, ձյունը,

պիծակը դեղին, բարդիների ջերմը արծաթ

և հացը սև՝ հողի ոսկե շրթունքներից պոկած խմորով

թխված —

Սանայի երակներում՝ հուր, ու գինով սողունների երամներն են
ներանք դիզում:

Ամեն գարուն՝ մի բուռ ծաղկած բոց է տալիս:

ամեն ամառ՝ խորքում մարմնի տառապագին,

պտուղների եռուն ու խոլ հյութն է շարժում.

ամեն աշուն՝ նրա սրտի մեջ պայթող նաւն ճիչն է նետում.

ամեն ձմեռ՝ ոսկեհեթաթ երազների թաքուն ու լուռ

բույնն է բացում:

Զեփյուռի տակ սրսփացող վարդենու պես,
այնպես, ինչպես կարմիր գինով մինչև ծայրը լեցված բաժակ,
լուսաճաճանշ քշքշանքով եռող հրաբուխ:

ինչպես գարնան

բուրումնավետ պարտեզի մեջ թաղված մի հով:--

Սանան, հմայված, անտառի մեջ

ման է գալիս

հազիվ ոտքը գետին տալով՝

սահելով:

Կանգ է առնում ու թրթռուն ոռնգերով

շունչ է քաշում:

Ինչքա՛ն քաղցր է

ամառային տոսախների բույրը ուժեղ:

Արևի բոցկլտացող ձեռքերից երամ-երամ հուր է թափվում,

և օդի մեջ շիկազանգուր՝ արծաթաձայն

բզեզներ են աղմկում:

Ի՛նչ լավ օր է: Կարծես կրժքին

մի նռենու ճյուղ է ընկել:

Ոտքերի տակ ծով է տատան, ամեն մի քայլ

վայր է նետում մի խենթ կոհակ, և թանկագին ակունքներով

ծածկված օձեր՝ իր իրանի շուրջն են պլլվում և թափ տալիս

բազուկների ծառը հասուն:

Ինչքա՛ն քաղցր է

ամառային տոսախների բույրը ուժեղ: Կարծես մեկը

իր ոտքերին, կրակով հյուսված,

գուլպաներ է հագցրել և ուսերին նետել մի շալ

բոցակիզված:

Կարծես մեկը իր կրժքերի պարտեզից

վարդ է քաղում և շրթերի աղբյուրից սեր է առնում:

Սիրե՛լ, սիրե՛լ...

Ծառերի տակ, դալար խոտի գիրկը ընկած,
թավալվում է և կես նվաղած, այտը քսում թավշյա գետնին
և ձեռքերի տենդը նետում դալար եկող խոտերին:
Ապա հանկարծ, ինքն իրենից վախենալով, ցատկում է վեր,
վազում գյուղի եկեղեցին
և քարերի վրա փռված, կարմիր ու վառ շրթերով,
փսփսում է Աստվածամոր ականջին
մի աղոթք.—

«Աստվածամե՛ր, լուսիդ մատաղ, սրտիդ ղուրբան:
Դու որ մայրն ես վիրավորված դավակների,
գրկիդ մեջը արյունթաթախ թավալ եկող վշտերի.
ինչպե՞ս ասեմ, որ հասկանաս, ներես, ուժ տաա...
Դու որ մայր ես տխուր, լռիկ և վշտավոր հարսերի..
դու որ մայր ես լքված, հորթուկ աղջկանց.—
աչքիդ ղուրբան, գթա՛, գթա՛ արգանդիս վառ.
գթա՛ սրտիս, գթա՛ քաղցր երակներիս»...

Կիսախավար եկեղեցու պատի վրայից,
շալի մեջը փաթաթված, պառավ մի կին,
սուր նայվածքով, Սանայի վառ աչքերից
հուր է քաղում,
և շուքերը ման են գալիս անհանգիստ:
Սանան շոքած՝

համբուրում է քարը ժամի
և անորոշ փոշու մի համ բերանին,
երերալով դուրս է գնում:
Գյուղի մարդիկ՝ ֆեդայու կնոջ
նայում են խոր, գաղտնիք պեղող նայվածքներով,
աչք են անում մեկը մյուսին,
հաղում, թքում
և շիբուխից երկայն շունչով
ծուխ քաշում:

Երբ աքլորի առավոտյան կանչը կարմիր
լեռան գլխից արագ անցնող բոցակիզված նավերին

ցույց էր տալիս Տատրագոմի փարոսը հիր,
և ծառերի ճյուղերից՝ աղմկալից երգ էր հոսում,—
Սանան վաղուց ճամփա ընկած, հուշիկ քայլով,
մագլցում էր կողը լեռան, իջնում էր ձոր,
և անտառում փայտ էր դիզում:

Թփերի մեջ արշալույսը կրակ է մաղել սրնգաթոր:
Թռչունների այրվող, մետաղ ձայներից
և լայն փոված ամպերից՝

մի ալ-վալա, կարմիր լալա,

քող է ընկել սարերի վրա:

Սանան մենակ, կաղնիների պսպղացող կանուչի տակ,
լցված սրտից բաժակ-բաժակ
հույզ է բաժնում
և երգ երգում, մեղամաղձոտ և թավ ձայնով:

— Ո՛վ բախտ, ո՛վ բախտ, մաշեցի աչքերս իմ
ճամփաները նայելով.

վիզս ծովեց ուրիշների դռան մոտ.

սիրտս մնաց ինչպես կաքավ վիրավոր,

ինչպես մորթված մի խեղճ ճնճղուկ,

ինչպես այրի մնացած լորիկ:

Քանդվի գահը սուլթանի —

յարս գցեց սար ու ձոր.

լույսս առավ դուշմանը,

հոգիս տարավ ասլանը:

Քանդվի գահը սուլթանի...

Ու Սանայի ձայնը տխուր հեծկլտում էր անտառի մեջ

ու թևարկում լալաթրթիռ, ինչպես զարնված,

իր երամին հասնել փորձող, կուրծքը պատռած, վայրի մի բադ:

Տերևների շշջոցը վայր է թափվում

և հովի հետ՝

ներս գույնզգույն՝ շրջազգեստի ծալքերի մեջ

և եռացող
փեթակի մեջ կրծքերի՝
կամաց խաղում:

Սանան լռում, կանգ էր առնում հմայված,—
դա ի՞նչ բան է.

կանաչ ձայնը անտառի
և ոտքի տակ՝ խոտը բոց է,
քարը՝ կրակ:

Ո՞վ կարող է հասկանալ անտառների մեջը ապրող
գաղտագողի ոգիների խորհուրդները: Ծառերի
ձայնը ծպտյալ ո՞ր սրտի մեջ ջահ չի վառել,
ո՞ր երկնքից ամպ չի քաղել, ո՞ր գանգի տակ
երազների լույս չի թաղել:

Սանան լռում, կանգ է առնում հմայված:
Հետո կծկվում —
գույնը նետած և դողալով —
կարծես ուրիշ մի աշխարհի արձագանքի
կոհակներ են փշրվում:

— Ո՞վ լե, լե, լե, հայու աղջիկ.
ո՞վ է քաշել պատը սրտի,
ո՞վ է սիրո սահման դրել:

Ձիւ արագ է հովի նման,
ձեռքս վարժ է կռիվների —
քուրդ եմ թիկնեղ և ականջիս
բարակ ոսկե մի օղ ունեմ:

Ո՞վ լե, լե, լե, հայու աղջիկ,
դեմքիդ վրա լույս է ընկել:
Ես քեզ համար առնեմ գոտի
հարուստ ու մեծ ակունքներով.

Շիրազի լայն խալիներով
շինեմ մի թախտ
և մեր շեյխի կնոջ նման —
նի՛վ լե, լե, լե, հայու աղջիկ,
քեզ տամ պատիվ, անուշ շերքեթ
ու վառ սրտիս նուրը քամեմ
Ստամբուլի բաժակի մեջ,
Քամեմ ու տամ խմես, հուզվես.
նի՛վ լե, լե, լե, հայու աղջիկ:

Սանան վախցած ուզում է շուտ գնալ, փախչել:
Այդ ձայնը թավ՝

տերևների միջից սահող
դողդողացող լույսի պես՝
երազների հմայք է սփռում աչքերում:
Կարծես հնչուն անտառի
ամեն կողմից ոգիներ են դուրս գալիս
ու ոսկեզօծ շղթաներով
կապում սիրտը ու կաշկանդում քայլը տատան:
Այտերի վրա վարդ է կախվում,
և կրծքի տակ, ալիք-ալիք, հուզումներ են փոթորկում:

Երբ ծառերին կաշեկով, խրխնջացող ձիու վրա՝
թամբած նախշուն կարպետներով՝ դուրս է գալիս
բրդի տղան և իր թավջա, սալորագույն աչքերով
նայում է նրան, Սանան նվաղած՝
վայր է ընկնում:

Անտառի մեջ, ոգիների
աղմկալից և հռհռուն մորիկներ են բարձրանում:

Ամեն կողմից.

բոց է ելնում:

Լեռների նեղ կածաններով ձին թռչում է:
Քուրդը ուժեղ բազուկների մեջ է սեղմել
Սանային:

Մտրակում է ձին.

չեռը փախչում է:

Քսկ ետևից, թևը տնկած, վազում է

հրեշտակը վիրավորված:

5

ՄԱՀԸ

Կապարը զարնվել է տատրակին:
Վերի մտել է երգի մսերի մեջ, և եր-
կինը վայր է գլորվել՝ թևը ծռած:

Ուստի վազում է, քոչունի թպրտա-
ցող մարմինը ձեռքերի մեջ է առնում և
արագ շարժումով վիզը փաշում:

Փինեմուլի տղու հիվանդ ձեռքերի պես,

սարսռում է օդը աշնան.

երերալով քայլում, ցատկում —

պղնձե գլուխը զարնելով

լեռան կողին

և մատների զրնգացող բոժոժները՝

դաշտերին:

Կովերի թեժ շրթունքներից

կրակ է կաթում:

Սեպտեմբերը ձորը լքել,

դուրս է եկել —

հագել բրոնզե շարուխներ,

երկար շուխա

և գուլպաներ բոցակիզված՝

ման է գալիս բարկացած

և մտրակով հյուսված դեղին բոցերով՝

մտրակում է պարտեզները

հրավառ:

Լեռը լեռան հոնքերի տակ լույս է փորում:

Ճամփան.

տմուլն երկինքների քողը առած,

ժայռի կարծր կողից ի վար՝

սահում է,

և դաշտի շուրջ ուրո գալով

թափ է տալիս կրծքի փռչին

և մագլցում

դեղին մի բլուր:

Բլրի վրա՝ ճերմակ մի տուն և բարձրաբերձ

մի կաղամախ: Չորս ոտք բաղչա և քարե մեծ

մի նստարան:

Մի վարդենու

դժգույն թփի առջև նստած,

թախծոտ դեմքը հառած հեռուն,

Սանան՝ գլխին կարմիր լաչակ

և ձեռքերին հինցած ոսկու գույնի հինա.—

նայում է լուռ

և մղկտող իր աչքերում

սեղմում

ախրալալուկ հովը աշնան:

Նայում է լուռ, բլրին, լեռան,

հորիզոնի ծայրին ընկած Տատրագոմին

և իր սրտի վիհում պառկած անասելի

վշտի խաչին՝

վերքի նման արյունած:

— Յավրում, աշո՛ւն, ասիր, ախպար,

կարասներիդ գինով հրավառ

ինչպե՞ս եղավ, որ վառեցիր, գինովցուցիր

սիրտս տկար:

— Յավրում, քույրի՛կ, ես խոմ չէի, այլ իմ ախպար,

իմ մեծ ախպար Պարոն Ամառ —
տվեց սրտիդ հրակեզ մի ջահ
և շուրթերիդ բոցն բաժակ:

— Յավրում, աշո՛ւն, ասիր, ախպար,
ինչո՞ւ բախիր զանգին հրաշեկ և հոգեթով՝
ընկար գիրկս թավալվելով: Աման, ինչո՞ւ
մսերիս մեջ թրթռացիր և թևերիդ
խայտող հուրը զարկիր կրծքիս՝
արյունեցիր:

— Քույրի՛կ, աման, ես խոմ չէի, այլ իմ ախպար,
իմ մեծ ախպար Պարոն Ամառ, արևավառ:
Սպասիր վազեմ, լեռան ետև, ճաճանչների կարավանի
առջև ընկած իմ մեծ ախպոր հասնեմ, հարցնեմ...

Եվ աշունը բաց է անում թևերը հիր և շնչասպառ՝
աղմկելով, մղկտալով՝ սուրում արագ
և ոսկեմուգ իր ձեռքերը քսում սարին, պարտեզներին
և գյուղերի տանիքներին մերկ ու տափակ:

Տատրագոմում, այգեկութի եղանակին, իբրև սուգի
և ցասումի մեծ մի նշան՝ երգ չեն երգում, պար չեն պարում:
Յվիքների եզերքին կծկտում են ճնճղուկներ:
Փողոցներում՝ փոշի և թրիք, ոտաբոբիկ երեխաներ,
քամու միտինգ:

Սանայի լքված, փակված խրճիթի մոտ գամփռ է նստել
և երկարած ոտքերի վրա սեղմել գլուխը մտահոգ:
Հարևան շինականի պառավ կինը — Բուիկ Դեդեն —
կվացք է անում տաշտի մեջ և փրփրացող օճառի հետ
շարժվում դես-դեն, ջղայնացած թևը ծալում՝ փրփրում:
Շուրջը՝

կանանց պառլամենտ և հավերի կշկռոց:
Գոգնոցների տակ խաչկապած ոսկրոտ ձեռքեր
և շուրթերի շուրջը փորված ատելության և նախանձի
երկայն գծեր:

կարծր խոսքեր՝

կարասի տակ քսացախ դարձած գինու նման՝ կծու, լեղի:

— Հո՛ղը գլխին: Լույս շտեմնի՝ պաղի, մեռնի: Աղիքները շո-
րանան:

Արգանդի մեջ օձ բուսնի:

— Վա՛յ մեզ, վա՛յ մեզ... Հայու կնիկ՝ քրդի լաճի հետ փախ-
չի...

— Իի՛, իի՛... Վա՛յ, վա՛յ...

— Ա՛յ անհավատ, ա՛յ անամոթ, ա՛յ աննամուս...

Եվ զայրացած, խաչ են անում, Սուրբ Սարգսի փեշը բռնում,

Բեղը քաշում և վհուկի ձեերով,

քարը ճեղքված ջաղացի պես, աղմկում:

Մի քիչ հեռվում, մեյդանի մեջ, տղամարդիկ —

ծեր ու ջահել, կատաղորեն,

իրենց ծալված բռունցքների կոճղը տալով լեռներին,

չիրութաների ճպոտներով օդն են զարնում

և վառվռուն աչքերով ժայռը փորում:

— Թող մեծավորներ, Թող քահանան, վարդապետը, ով որ ուզե՛
Տատրագոմի անբիծ դեմքեն մուրը հանե...

— Բա մեր պատիվ կրնա՞ տանիլ, բա մեր սարի կտրիճները
կրնա՞ն տանիլ... Բա Հովանը տղամարդու աբուռ շունի՞...

— Է՛ն, է՛ն բոզը... Է՛ն, է՛ն դեռ ելած ձագը... էն, էն, էն, էն...

Եվ ձորեծոր, և սարեսար, և գյուղից գյուղ՝

սրտերի մեջ դիակ է ցկնում մի կանաչ իժ—

սողում, սուլում, ջղայնացած պոչը զարնում

ու թունավոր, երկայն լեզուն քսում թափած արյունին:

Լեռներից վար, լեռներից վեր, դաշտի ծայրում,

խորխորատի ստվերից կախված, բլրի ծոցին լռիկ թաղված,

գյուղերում՝
ամառային միջօրեի ճպուռների ճռռոցի պես՝
սմբած խալխը սարերի
մրթմրթում է, խռպում, դավում,
պատռած տրեխը զարնում գետնին և թուքի հետ
լեղի ու սև բառեր թքում, և սրտերի փոթորկահույզ
պղտոր լճից
ափին հանձնում փտած կոճղը և քարը լերկ
ատելության:

— է՛ն, է՛ն բոզը... է՛ն, է՛ն, դեե ելած ձագը...

Այդ սեպ ու սև բարձունքների մարդիկ համառ,
որոնք հաճախ բիրտ թշնամու առջև կծկված,
իրենց վախկոտ և կեղծավոր ժպիտներով
և ոչխարի հեզ աչքերով

նայում են հլու՝

հանկարծ մի-մի գայլ են դարձել —

— «բա մեր պատիվ կրնա՞ տանիլ» —

մի-մի առյուծ.

— «բա մեր սարի կտրիճները կրնա՞ն տանիլ» —

և արյունոտ նայվածքներով՝ հանուն խաչի, հանուն ազգի՝
ուզում են զոհ, պատիժ և մահ:

— Տո, սա՞ պես բան... Տափը ճղվի մեջը մտնի...

— Տատրագոմի հարս Սանային պետք է մորթել...

— Պետք է խաչել ժայռի գլխին...

— Պետք է նետել խորխորատը...

Ու ձայների մուտացող, խժժուն ու խուլ արձագանքը,
թափառական դողանջի պես ման է գալիս սողոսկելով,
ցատկում, կաղում,
լեռներին է խփում գանգը,
հրկայն ու սուր մագիլներով ճանկում հողը,
ագռավների երամ կազմում և դողալով՝
գնում թառում

հայդուկների խորշի առջև:

— Տնաշեննե՛ր, ի՞նչ եք լուել... ազգի սրտում մութ է թառել...
Տատրագոմի ծերուկ գլխին սուգ է ընկել... Մեր քաջ զինվոր
Հովանու կին փախել գացել, քրդի տղու հետն է նստել:

— Բա... Թա... Սանա՞ն... Քրդի տղա՞...

Կարծես մի ուումբ

Պայթեց հանկարծ:

«Սանա՞ն... Սանա՞ն»...

Հովանը լուռ խածեց ձեռքը,

հետո նայեց ինչպես կատղած ցուլը մութին

և արյունած աչքերով

քամված դեմքը հառեց լույսին:

Սանան, Սանան... Մի կաղկանձող, վնճող մի ձայն

քերեց սիրտը՝ դողաց թռչնած տերևի պես,

ու շուրթերը ծերացան,

և բերանի ճիշը սարսուռն՝

խզվեց, կակազ:

Սանան... Սանան... հմբապետը կախեց գլուխը,

սեղմեց բռունցքը և հեռավոր մի նայվածքով շափեց սարը:

Զինվորների շարքերի մեջ մրրկահար դիզվեցին

մեծ զայրույթի

աղմկալից ալիքները:

Հրացանների կոթերի տակ

թնդաց հողը:

«Բա... Թա... Սանա՞ն... Քրդի տղա՞»... Եվ հաղթանդամ
կրծքերի վրա,

հովից ծեծվող կաղնու նման,

մի ահավոր ծիծաղ շարժվեց,

և բոցկլտող վառվեց մի կրակ:

Մութ էր:

Իսկ Սանան նստել է խրճիթում
Շիրազի կարպետով զարդարված,
ձեռքերին դրել է հինա,—
ճակատին իմպերիալ ոսկի
և վզին կախել է մարջան:

Ճակատին իմպերիալ ոսկի,—
ծալպատիկ նստել է հայուհին՝
զազրելի աչքերով քրդի
առջևը նստել է Սանան
և լսում է երգը հրաձայն:

Նա դրել է ձեռքը այտին,
զազրելի աչքերը փակել —
երերում է իրանը կամաց,
տառապում դեմքը սփրթնած,
հառաչում է ձայնը քրդի:

— Այս գիշեր լուսինը արծաթ
քարայծի ոտքերից բարակ
բոժոժներ է կախել զնգուն,
և լեռան կատարին լուսե
նստել է մի ստվեր ոսկեթագ:

Սա երբեք իմ կյանքում չեմ տեսել
այդպիսի մի գիշեր զգլխիչ,—
իմ հոգին, լեցուն բաժակով,
չէ ըմպել երբեք իմ կյանքում
այդպիսի մի հրավառ երազ:

Ո՛վ, լե, լե, անուշ սիրական,
լինեի լուսնո ճառագայթ
և կրծքիդ պարտեզում դողդող
թաղվեի մահով հավիտյան,—
ո՛վ, լե, լե, անուշ սիրական:

Ճակատին իմպերիալ ոսկի.—
նստել է ծալպատիկ Սանան.
ինչպես մի դալուկ թագուհի:
Իր սրտում բացվել է մի վիհ,
մի զգացում անորոշ և սև:

Նայում է գազել աչքերով
սիրածի երազկուն երեսին
ու սեղմում մարջանը վզի,
կոտրտում մատները նրբին,
հառաչում հառաչանք մի խոր:

— Սարերի կատարին այս գիշեր
ծայններ են սողում պղնձե.
երևի քարայրում մի խավար
ճգնավոր է մեռել մենակյաց,
և լուսինը տնքում է կամաց:

Չե՞ս լսում, ամպեր են անցնում
և տանում մարմինը սրբի.
լուսաթոր նրա ձեռքը կախված
բախվում է լույսին անհունի
և փշրում ապակին աստղի:

— Ինչե՞ր ես ասում, ո՞վ, լե, լե,
դողում է մեծ ոսկին ճակատիդ,
կախվել են հոնքերդ ներկված,
քամվել են շուրթերդ վարդե,
լեցվել են աչքերդ հրով:

Առ մորթված գառնուկը սրտիս,—
բառաշող գառնուկը մատաղ
և ասիւր ինձ սերդ հրաշուրթ,
ամոքիր հոգիս իմ ծարավ.—
առ մորթված գառնուկը սրտիս:

Իսկ Սանան լռում է, լսում՝
նայում է տենդոտ աչքերով
լեռների կաթանին սողուն.—
Իր սրտում բացվել է մի վիհ,
մի զգացում անորոշ և սև:

— Սիրական, դուրս նայիր, մի տես,
չիինի՞ թե քո ձին մատղաշ
սմբակով վարդերին զարնե
և դեղին արյունով աշնան
պարտեզի ծառուղին ներկե:

— Ինչե՞ր ես ասում, ով լե, լե,
ես կապել եմ գոմում իմ ձին.—
այդ լուսնո վարսերն են ոսկե,
որ ընկած նռենու գլխին
խաղում են զվարթ քամու հետ:

— Չգիտեմ, չգիտեմ ինչո՞ւ —
դողալով կրկնում է Սանան —
այս գիշեր լսում եմ ձայներ,
գաղտնագող մոտեցող ձայներ՝
լեռներից, պարտեզից, դաշտից:

— Մի վախիր, անուշ սիրական,—
ես ունեմ զարդարուն հրացան,
Բեյրութի պողպատե դանակ
և ունեմ կռացած մի սուր՝
Ստամբուլի փաշայից նվիրված:

Ես ոչինչ չեմ տեսնում դրսում:
Թող կանչե աղավնին վայրի,
շշնջա աշունը տխուր՝
թող վայեն հավերը լալկան —
մի՛ վախիր, տուր սերդ բոցե:

Քայց Սանան լսում է հստակ՝
պարտեզում քայլում են կամաց
և խոսում են մարդիկ թաքնված:
Լսում է հստակ ու որոշ՝
պարտեզում քայլում են կամաց:

Սարսափով նայում է քրդին
և մարված ձայնով փսփսում.—
— Լսում եմ ձայներ պարտեզում,
եկել են մարդիկ վրիժառու,
թաքնվել են, խոսում են ծածուկ:

— Ե՛կել են մարդիկ վրիժառու...
Թող տեսնեմ ովքե՛ր են փորձում
իմ տունս, պատիվս պղծել:
Տուր, պատից, իմ սուրս կռացած՝
թող տեսնեմ ովքե՛ր են եկել:

Քայց հազիվ դուրս եկավ դռնից՝
շարժվեցին սովերները արագ,
փայլեցին սրերը մութում,
և քրդի կոկորդից մի ճիշ՝
խուտաց և ընկավ գետին:

Կանգնեցին ահեղ նայվածքով
լեռների խստադեմ մարդիկ,
բռնեցին ձեռքից Սանայի՝
դուրս տարան խրճիթից քրդի
և տարան ոլորուն ճամփով:

Ու քայլեց կես մարած Սանան՝
հակատին իմպերիալ ոսկի
և վզին արյունած մարջան:

Հագել էր զարդարուն գուլպաներ,
և ընկել էր գլխին մի շող:

Նրերող լեռների կածանով
զարնում էր ոտքերը քարերին,
քսվում մացառին խայտող
ու քայլում՝
թևահատ տատրակի քայլերով:

Ոսկեմուգ և երկայն մատերից —
Սանայի ձեռքերից պսպղող —
թառամած մի լույս էր վար թափվում,
մղկտում էր ճառագայթը լուսնո-
այտերից արցունք էր վազում:

Նստից գալիս են մարդիկ,
զայրացած և խոժոռ աչքերով
նայում են նստից մարդիկ:
Մինչ ժայռը դրկել է մի հով —
խփում է կրծքին Սանայի,
քաշում է վարսերը թափված,
ծեծում է նրա դեմքը գունատ:

Նստից գալիս են մարդիկ
զայրացած և խոժոռ աչքերով.
խակ վերը, երկնքի կամարից
լուսինը՝ պղնձե սկավառակ՝
շարժում է շուրթերը արծաթ,
նայում է հարսին հուսահատ:

Նայում են աստղերը հրակեզ,
խածնում են նրա սիրտը վշտոտ,
լալիս է երկինքը ամբողջ, չ
լալիս են սարերը դժբախտ:

— Ախպե՛րք ջան, ինձ ո՛ւր եք տանում,
դուրբան ձեզ, ինձ ո՛ւր եք տանում,—
հեծում է, պաղատում Սանան,

դարնում է ձեռքերը կրծքին,
քաշում է վարսերը իր սեւ:

— Քայլիր շուտ ու լռե, պոռնի՛կ,—
բռռում են ետեւից մարդիկ
և նայում խոժոռ աչքերով,
երկաթե ուսերով մարդիկ:
— Ա՛հ, ո՛ւր է հրեշտակը պաշտպան,—
հեծում է, կանչում է Սանան.—
ա՛հ, ո՛ւր է հրեշտակը լուսե:

— Այստեղ եմ, ասում է մի ձայն,
ցավում է աջ թևս կոտրած,
կաղում է ոտքս արյունած,
վաղուց է վազում եմ քեզ հետ՝
կաղում է ոտքս արյունած:

Բռնում է ձեռքից Սանայի,
կաղում է, հեռում ու տնքում՝
հրեշտակը խոնարհ երկնքի,
հրեշտակը դժբախտ սրտերի:

Իսկ ճամփում հեռու երկնքի
ճռռում են սայլերը՝ լեցված
պսպղուն աստղերով լուսե
և ճերմակ ձայներով լուսե:

— Ինձ ո՛ւր են տանում, հրեշտա՛կ,
ա՛հ, ասիր, ինձ ո՛ւր են տանում,—
հեծում է, լալիս է Սանան,
հառում է աչքերը իր լայն,
նայում ճամփին երկնքի:

Հրեշտակը քայլում է անտես,
ասում է ձայնով իր ծածուկ.—

— Քույրի՛կ իմ, լռենք և սպասենք.
տես, ճամփում հեռու երկնքի
ճռռում են սայլերը՝ լեցված
պսպղուն աստղերով լուսե:

Եվ աշնան սրսփող գիշերը
վազում է սարի կատարին,
գգվում է կրծքին Սանայի,
քաշում է վարսերը առատ,
ծեծում է նրա դեմքը գունատ,
դափում է տենդոտ մատներով
ճակատի իմպերիալ ոսկին,
արյունած մարջանը կրծքին:

Այն առավոտ բուք էր դրսում, և լեռների
աստվածները ծանրաքայլ
անցնում էին բարկացած և կատաղի,
ռռում էին ու բռռում այն առավոտ:

Կիսախավար խորշում կանգնած զինվորների դեմքերի վրա
մորիկը սուր ակոսել էր կնճիռներ,
և մի ծանր լռություն
քարե ոտքը զետեղել էր սրտերում:
Տատրագոմի հարսը, դժգույն, խելագարված և դողահար,
կանգ էր առել, պատռված գուլպաներով,
թշվառ ու խեղճ —
կանգ էր առել թշվառ ու խեղճ

և շրթերի սրսբիացող
ծայրից կախել պաղատագին խոսքերի
բոցը պլպլան:
— Ես սիրեցի... մե՞ղք է սիրել... Ես ոչ ոքի երդում չտվի
մնալ այրի, մնալ մենակ, ընդմիշտ մենակ... Ես սիրեցի,
մե՞ղք է սիրել...

Մինչ Սանայի ձայնը հնչում, արծաթ թևով, վիրավորված
թռչունի պես թպրտում էր, զարնվում քարին
կիսախավար խորշում սմբած լուսթյան՝
մունջ հրեշտակը բուքի միջից սուրող գնացող
աստվածների փեշն էր բռնում

և աղերսող բառերով

օգնություն էր խնդրում:

Հովանը լուռ, ատամների տակն էր առել բեղի ծայրը,
սեղմել բռունցքը:

Կարծես սիրտը՝ կրծքից զարնված
մի երեխա՝ վայր էր ընկել և արյունած շուրթերով
մայրն էր կանչում:

Սանան... Սանան... Նրա նշաձև,
երկայն ու կուռ թարթիչների տակը վառված աչքերում
երազանք էր կայծկլտում: Նրա կրծքերի տենդը դյուլթիչ,
բազուկների հուրը ոլոր և գեղեցիկ ձայնը արծաթ
և սփրթնած դեմքը հրավառ... Սանան... Սանան...
Հովանը լուռ, ատամների տակն էր առել բեղի ծայրը,
սեղմել բռունցքը:

— Ծա՛ սիրեցի... մե՞ղք է սիրել... Ծա իմ գյուղից դեռ երեխա
Հովանի մոտ նոր հարս եկա... Թողեց գնաց և վեց տարի
էլ գյուղ չեկավ, լուր չխաբրեց, չհարցրեց...
Լեռան մարդիկ, շարքով կանգնած, նայում են վար՝
սայլը քաշող եզան նման նայում են վար.—
հոժոռ, համառ:

Այն առավոտ բուք էր դրսում, և սարերի
աստվածները ծանրաքայլ

անցնում էին բարկացած:

Եվ շատ չանցած, հրաման տվին՝ կանգնել դրսում և սպասել
դատաստանին:

Բուք էր դրսում, ցուրտ էր սաստիկ,
և Սանայի դողդողացող ուսերին վայր էր ընկել
իր վարսերի գիշերը սև:
Կանգնել դրսում և սպասել դատաստանին —
Հրաման տվին:
— Յավրում, հրեշտակ, ես ի՞նչ արի, ես սիրեցի, մե՞ղք է սիրել...

Թևը ծռած, քաշքշելով, հրեշտակը
դանդաղորեն կաղաց.—
— Ոչ մի աստված չի հասկանում, ասաց,
նորից դանդաղորեն կաղաց:

Այն առավոտ բուք էր դրսում, և ժայռերի կրծքին ընկած
մի թիթեղե ամպ էր շարժվում և մղկտում:
Այն առավոտ երեք հոգի, Հովանի հետ երեք հոգի,
մռայլ, քանդված դեմքերով,
խորշից ելան
և Սանային ասին՝ գնանք:
Ասին՝ գնանք, և վառվռուն ու կայծկտող նայվածքներով,
խիստ նայեցին:
Մի քիչ հետո, երբ պատռտված գուլպաները գետնին տալով
և իմպերիալ
ճակտի ոսկին դողացնելով, Սանան հասավ
լեռան ետև և կանգ առավ գունաթափած.—
այն առավոտ երեք հոգի, Հովանի հետ երեք հոգի
եկած մարդիկ,
դուրս քաշեցին կռացած սրեր
և բռնացին.

— Դե, աննամուս, կինդ խփիր...

— Էրիկ... Հովան...

Եվ Սանայի մազերի մեջ լացավ մի հով,
և կրծքերը սրսփացին ու կուշ եկան:

Հովանի մութ աչքերի վրա մի ֆոսֆորե լույս էր քայլում,
ձեռքը բոցե տենդ էր սեղմել: Ուղում էր լալ,

բոռալ, կանչել,
գլուխը ժայռին խփել ուժգին,
զարնել սուրը իր մղկտող, դժբախտ կրծքին, մեռնե՛լ, մեռնե՛լ...

«Էրիկ, Հովան, դու որ... դու որ»...

— Տո, անաբուռ,

ի՞նչ ես սպասում... խփիր՝ կնիկ...

Լեռների մեջ աղիողորմ մի ճիչ ընկավ
ու սողկտաց թփրտալով:

Հովանը շուտ

արյունթաթախ սուրը նետեց,
նայեց շորս կողմ և կաղկանձեց:
Հետո, վազեց խելագարված քարայծի պես,
խզված ձայնով երկայն բոռաց երկնքի դեմ
և արյունած ձեռքերով զարկավ դուռը սարերի...

Բութ էր դրսում:

Հայոց դաժան լեռների վրա
աստվածները քայլում էին բարկացած:

ԱՍՔ ԱՌԱՋԻՆ

1

Մեններգողը

Մայր Անահիտը, երկու ձեռքերով, սեղմեց իր մարմնին
նշենու ծառի ճյուղը սրբազան
Եվ ծնավ Արան:

Արան՝ արևի հրաթափ լույսի
Հրեղեն թիավար,
Արան՝ աստղերի հոտը պահպանող սրնգահար հովիվ,
Արշալույսների նռան գինիով հարբած տեսանող,
Արան՝ թևավոր ցուլի եղջյուրներ հագած խոլ ոգի,
Արան՝ գարունը ոսկե շողերով պեղող և հերկող
Բյուրեղյա արոր,
Արան՝ բողբոջի աճը պաշտպանող ցողաթուրմ վահան,
Կախարդանք ցանող բույրասփյուռ ռեհան,
Արան՝ վառ ոգի և աստվածություն:

Մայր Անահիտը, երկու ձեռքերով, սեղմեց իր մարմնին
նշենու ծառի ճյուղը սրբազան
Եվ ծնավ Արան:

Ողջունենք նրան, ողջունենք նրան:

Վիպասանը

Երբ արևելքի սահմանի ծայրին թափվող մշուշում
Բացվեց երկնքի լուսաշող դուռը,
Եվ ծով մի կարմիր
Սահեց սարերի սարսռող կատարին—
Ամպերի միջից դուրս թռավ մի գունդ,
Շրջեց, ոլորվեց,
Տարածվեց անծայր, կանաչ մի հրդեհ՝
Երկիրը հայող մազլցեց լուսե աստիճաններով՝
Եվ այլափոխվեց:

Հանկարծ հովերը

Վեր թռան խմբով,
Ջարկին ամպերին վարդե թևերը,
Շաշեցին կամաց
Եվ, Արարատյան դաշտի վրայով,
Ճախրեցին, թռան փայլատակերով:

Գունդը վայր իջավ, որոտաց, ճեղքվեց
Եվ հրավառվեց:
Բոցերի միջից դուրս եկավ Արան:
Նրա հետ միասին
Դուրս եկան նաև
Ոսկե թևերով չորս շուն հրածին:

Արան գեղադեմ
Աստված էր վսեմ,
Այր էր վեհաշուք, խորունկ աչքերով՝
Լվացված երազի խոր ծովով կապույտ:
Ճկուն, ներդաշնակ, ձիգ սոճի՝ մարմնով—
Գանգրահեր և շեկ:

Արևածագի լճոս թաթախված

Իր քայլերի տակ
Փթթող լույսերի շառայլ էր շաղվում,

Եվ իր իրանը

Վեր էր սլանում

Ավյուրով լեցուն բարդու ծառի պես:

Նա իր աջ ձեռքում բռնել էր ծաղկած մեծղի մի աղեղ

Եվ ակունքներով զարդարված գոտուց

Կախել էր բոցեղ, ոսկենախշ՝ մի սուր:

Երբ Արան իջավ՝ բացվեց գարունը:

Երբ անտառներում սոսի և նոճի

Խուլ հառաչանքով խոսեցին կամաց:

Հակինթ և արծաթ ապարանջաններ

Կախած հովերը՝

Դաշտերի վրայով սուրացին արագ,

Եվ պարտեզներում նշենինները բարձրացան ոտքի,

Ե՛վ տատանվեցին, և՛ սարսուղացին:

Արտը արթնացավ: Ամեն մի արմատ մի կանթեղ վառեց:

Բուրաստաններում ոսկեթափ մի վազք ճիչեր արձակեց:

Փթթող տնկերի ծիլերի վրայից բոց արյուն կաթեց,

Եվ մեղունները՝ զմրուխտ մանգաղով՝

Հնձեցին բացվող վարդերի թույրը:

Հարթած գարունը

Ներս մտավ, կանգնեց ծաղկած ձեռքերով:

Կանաչ արտերը շողուն մետաքսներ փռեցին շորս կողմ

Եվ խշխշացին:

Գառան բառաչը խառնվեց շուշանի հեծկտանքներին:

Ծնվեց ամբուլը, և լալազարը՝

Քրմապետ և մոգ՝

Նայեց բախտավոր, ծիծաղոտ, անհոգ:

Երբ Արան քայլեց՝ երկիրը ցնցվեց:

Մասիսի գլխից մինչև Հրազդանի շառաչող ափը,

Զորեղ ոգիներ, հողերի տակը, մուրճերը զարկին

Թնդող, շառաչող սալերի վրա,

Ծվ մեր գետերը
Սուրացին արագ և վայր թափվեցին գոռում-գողումով:
Արտույտը երգեց, կաքավը կանչեց,
Եվ արագիւր՝ լայնաթև թափով՝
Վեր ելավ կախվեց:

Արան աղեղը բարձրացրեց, լարեց:
Կանչեց շներին և մտավ անտառ:
Երբ մտավ անտառ՝ խիտ սաղարթներում
Ոսկեշարժ և խուլ փոթորիկ քայլեց:
Ձալներ թնդացին: Կարծես երջանիկ
Եվ հարբած մի հով
Տրորեց ու շարժեց ծաղկման կանաչ ծով:

Լավում է անտառի խառնափր, շների հա-
չոցը, հեռվից հնչող շեփոհների կանչերը:

2

Վիպասանը

Արայի մասին շարեցին երգեր,
Նվիրեցին զոհեր,
Եվ բագինների առջև մարմար
Առասպելեցին ձայներով հրավառ:

Երբ զոհ մատուցող դանակը քրմի
Մխրձվում էր եղջրավոր այծի
Խլրտող բկին՝ ժայթքող արյունը
Բոսոր գետակ էր կազմում դաշտերում
Եվ կակաչների թագը հրկիզում:

Երբ աղոթքների խոսքերը կախարդ
Վեր էին ելնում և հորիզոնի
Վրայից սավառնող ամպերին թախվում,
Որթատունկերը արթնանում էին
Եվ կանաչ ծիլեր նետում արևին:

Մի գուսան

Արան ներկա էր բոլոր վայրերում:
Հեռների ծաղկած լանջերի ծոցում
Նա սրնգահար և աստղահմա
Հոփի վրա էր պարթև և մոգ երազի,
Արտերի միջում ակոսներ բացող,
Խոփի ատամով հողերը հերկող,
Եզների գլխին հարայահե՛յ կանչող
Նա վեհ վարող էր—
Հայնաբուռ ձեռքի արագ շարժումով
Հունդերը նետող մեծղի ցանող էր:

Եզների մայոց:

Նրա լույսը ցնցող ներկա էր նուան
Կարմիր շրթերով բացվող ծաղիկում,
Նշենու թրթռուն ճյուղերի վրա,
Ծիրանի լեցվող, հյութեղ մսերում
Եվ խնձորենու ճերմակ բոցերում:

Արան ներկա էր բոլոր սրտերում:

Գլգացող աղբյուր: Կուծերն
Իրենց ուսերի վրա կրող հայ աղջիկներ:

Երբ լուսաբացի շողերի տակին
Թաքնված աղբյուրի զուլալ ջրերը
Մեծ սափորներով տոնն էին տանում
Հայ աղջիկները,
Նրանց կրծքերի, նրանց ախտերի,
Թավշե աչքերի սարսուռն տենչանքում
Արան ներկա էր:

Նա էր վեր հանում քողը հարսերի
Եվ նրանց տանջող, շփոթ երազից
Նա էր կառուցում բյուրեղյա դղյակ,

Արյունով սիրո ողողում նրանց:

Նա էր որ ջահել աղեղնավորի
Ժիր բազուկներում տաք պողպատ հալում.
Նրա աչքերը լեռների շնչով,
Պայքարի համար, մաքրում, լվանում:

Ուրիշ մի գուսան

Երբեմն հրեղեն ձիան վրա նստած,
Նա նետի նման վազում էր, սլանում
Լեռան լանջերի զառիվներն երով:
Թռչող այդ ձիու վառ սմբակները
Որոտի նման թմբկում էին,
Ժած տալիս լեռան անհարթ կողերը
Եվ արձագանքվում ժայռերի գլխին,
Ու կիրճերի մեջ, խորխորատներում:

Երրորդ մի գուսան

Արան բնության բեղմնավոր թափի,
Մաղկածլումի լույսը չէր միայն—
Նա խորախորհուրդ, գերագույն ուժ էր:
Ոգու կշեռք էր, ներդաշնակություն—
Հիմնական պարի սկզբնասկիզբ շեշտով
Տոգորված շքեղ մի աստվածություն:

Պարի եղանակներ:

Երբ ցանքերից հետո, արևամուտին,
Շինական, հովիվ, աղջիկներ, կանայք
Շողերի գծով շրջադարձում էին—
Արան այնտեղ էր:

Նրա գեղակարկառ

Սոսու պես ճկուն, սլացիկ մարմինը
Սարսուռն ոստումի ալիք էր դառնում,
Աջ ու ձախ նետվում:

Լայն պատմութեանը ուսերին գցած՝
Նա միանում էր ոսկե նվագին:

Այդ վայրկյաններին ամեն ինչ լուռ՝
Լսում էր նրա ոտքի դոփոյունին
Եւ շարժումների թեւովոր ճախրին:

Տալիսահարների բարձր նվագը
Հոսում էր կանաչ դաշտերի վրայով
Եւ ծաղիկների թարմ բաժակները
Լցնում ճաճանշող գինիով հույզի:

Ահա՛ն պարում էր:

Լուսերի բոսոր ոտքերը կամաց
Վեր էին սլանում լեռների վրայով
Եւ ոգիները՝ երազով հարբած՝
Սալանում էին
Իրիկնամուտի աստղերի միջով:
Ամեն մի կույսի սիրատենչ սրտում
Նա թագավոր էր:

Նա, որ պիտի գա,
Հրավառ շրթերը տա իր շրթերին—
Նա, որ իր ծաղկուն, պայծառ գրկումով
Պիտի իրանը սեղմի ստինքներին
Եւ գորովալի, կրակոտ շոյանքով
Պիտի իր ծարավ վարդը արջունի:

Ահա՛ն պարում էր:

Սև հողերի տակ արթնանում էին
Մաղկող ուժերի շունդ վագրերը:
Դաշտերի վրա ծով էր տառապում,
Ե՛ւ ալ գինեւրում, և՛ պարտեզներում
Անձայն ձայներով բաբախում էին
Նոր ծաղկումների կանաչ սրտերը:

Արան պարում էր:

Ոսկե այդ պարը

Ցնցում էր ամբողջ Հայոց աշխարհը:

ԱՍՔ ԵՐԿՐՈՐԴ

1

Մենեիգողը

Գարուն արածող վիթի աչքերը
Լեցվում են կանաչ երազանքներով—
Հարբած մի քամու թեթև ոտքերը
Ծածկվում են ոսկե, կայծկլտող ցողով:

Արևի հրատապ ճառագայթներում
Սրվում է սրտի սուրը մոգության,
Եվ լեռը տանող արահետներում
Քայլում է փառքը նոր աստվածության:

Ա՛հ, թող կամարը եղանակների
Բանա ամպերում իր լայն աղեղը,
Եվ ձեռքը ուժգին անմահ հերոսի
Վառի իր նետով սիրո կանթեղը:

Շրթերին տարած բաժակը գինու
Լցվել է բոցեղ մրրիկի համով—
Ակոսում թաղված սերմերը հլու
Պայթում են խեղդված, խուլ աղաղակով:

Աստղը փոխում է տեղը իր լույսի
Եվ սլանում է երկնքի վրայով,
Որպեսզի բախտի կենտրոնը փոխվի—
Բեկոր բեկո որոնի հույսով:

Ես բաց եմ անում թևերը իմ լայն
Եվ ընդունում եմ հեղեղը գարնան,
Որ փոթորկել է տիեզերքը համայն—
Սիրո բոցերով կիզել Արային:

2

Մեշլիս է: Մես:

Առաջին գուսանը

Կեսօրվա պահին, երբ Արան հեծած
Իր երիվարը, կայծակի նման
Անցնում էր լանջով Արաքած լեռան
Արոտատեղու արծաթե շերտով
Վազող աղբյուրի հառաչող ափին—
Նա հանկարծ տեսավ արևը յսկուն
Խառնած մի տեսիլք:

Գեղանի, նրբին,
Վազող աղբյուրի հոսանքում նստած,
Շիկահեր և մերկ մի աստվածուհի
Լվացվում էր հանգիստ:

Արան իր ձիան սանձերը քաշեց՝
Նայեց, հիացավ:

Նոր արեգակի
Հրալույս ծովից իջած տեսիլքը
Պատկաված էր բոսոր, դեղին շողերով,
Ե՛վ իր թևերից, և՛ ստինքներից
Ճբագ էր սահում, ծփծփում օդում:

Նոր ծլած վարդի բարակ շրթերը
Սարսռում էին, և իր վարսերը
Այրվող հարդի պես ծածկում ուսերը:

Վիճի մի հառաշ: Թմբուկի մի զարկ:

Երբ հանդիպեցին նրանց աչքերը՝
Աղբյուրը լեցվեց գուլգուլանքներով,
Արտի մեջ խաղաց արծաթե մի հոսվ,
Ցողերով ծածկված ծաղկաթփերը
Իրար մոտեցան, դողացին կամաց,
Եվ անտառները բողբոջող ձախով
Մեղմ հառաչեցին:

Արան վայր իջավ՝
Ուզեց մոտենալ: Աղջիկը ջրից
Դուրս նետվեց արագ, նետեց տաներին
Մի շղարշ կապույտ: Նրա աչքերից
Կայծեր վայր ընկան և պլպլացին:

— Հեռացիր, գնա, մի՛ համարձակվիր,—
Գոռաց նա հուզված և ցասկոտ ձախով
Եվ ջրի ափից թեթև ոստյունով,
Հեռացավ, վազեց:
Թեթևառուն Արան դուրս նետվեց,
Առաջը առավ այդ հրաշք աղջկա—
Նրան իր լույսոտ բռնեց, բանտարկեց:

«Հե՛յ, աղջիկ հրատես, մի՛ փախչիր ախպես:
Ես քո արևիդ աղբյուրը գիտեմ,
Կրծքերիդ վառված աստղերը գիտեմ,
Ինչ դու ես՝ ես եմ:
Անահիտ իմ մոր գուրգուրանքները,
Կախարդանքները և քո վարսերը
Ներկա են իմ մեջ ծննդյան օրից:

Ահա փթթել է, ծաղկել ու բացվել
Մեր զույգ սերմերի պայթած արյունը
Բոլոր վայրերում: Պետք է մեր ծառը

Դաւար ճյուղերը նետի երկնքին,
Աճի, զարգանա, իրականանա:

Նա այդպես ասաց,
Աղջիկը կամաց
Գրկեց, վեր առավ,
Զետեղեց նրան իր թամբի առաջ—
Մտրակեց իր ձին:

Ամեն կողմից լսվում է վագոդ
ձիան սմբակների ձայնը: Վարը կանգնած
ձիսակատարները շուրջպար են բռնում
և խմբերգում:

Ամբողջ այդ օրը երկիրը լեցվեց
Լեռից լեռ թռչող Արայի ձիու
Վրնջլուններով:

Գարունը ցնցվեց:

Ոսկե մատներով տրորեց ծառերը,
Բույսերի ծոցում հակինթ զետեղեց
Եվ ծաղիկների բուրումով հարթեց:

Մեներգոդ

Տե՛ր Արա,
Իմ շրթերիս արմատները
Հասնում են քո սրտիդ տենդին
Եվ աճում են լույսերով:

Արտ և սար խորասուզվում են քո մեջ
Եվ երգիդ աղբյուրից
Խմում զովությունը առավոտվա:

Աշխարհը հնչում է ինչպես շրջող մի գիսավոր:
Զմրուխտը խառնվում է հրին,
Եվ տարածությունը այլափոխվում է:

Վիպասան

Թագվոր-թագուհի իջան պալատը՝
 Շինված արևի լուսե քարերով
 Եվ ցցված բլրի ծառազարդ գլխին։
 Շենքը այրվում էր բյուրեղի նման—
 Փղոսկրե դուռ ուներ, մարմարե պատեր,
 Աշտարակ ուներ վերամբարձ, սլացիկ.
 Առյուծ և վիշապ քանդակներ ուներ,
 Ուներ որթենու և նռան զարդեր։

Երբ լուր տարածվեց թագուհու մասին,
 Նրա հուր-հրաշք աչքերի մառին,
 Նրա գեղ այտերի կրակի մասին,
 Բացված կակաշի շրթերի մասին—
 Յոթ օր յոթ գիշեր հարսանիք արին։

Խրախնուքյան ձայները։

Կարասներ բացին հոտավետ գինու,
 Մառերի տակին սփռոց փռեցին—
 Կերան, խմեցին, զարկին փանդիւղ
 Եվ երգ շարելով՝ պարեր պարեցին։

Լեռների կողմից հովիվներ իջան՝
 Աստղերով լինված վառվռուն աչքերով,
 Իջան քրմերը, մոգերը հայոց,
 Գառներ և եզներ զոհեցին բազում,
 Կերան, խմեցին։

Առաջին ժայթքող

Եզան արյունի վառ հոսանքի մեջ
 Նրանք թաթխեցին երկայն կարմիր թել՝
 Թագվոր-թագուհուն վկա կանչելով,
 Կեչեցին ոգին արգասավորման։

Թագվորի համար,
Թիկնապահ խմբեր ընտրեցին շուտով,
Ընտրեցին նաև գեղանի քավոր,
Որպեսզի կտրի իր ձեռքի սրով
Խնձորը՝ ծածկված մեխակ ու մեղրով:

Տաք ձիեր հեծած երիտասարդներ
Խաղեր խաղացին դաշտերի վրայով
Եվ դեպի երկինք ուղղած աղեղով
Սրածայր նետի տարապի թափեցին:

Ասին, կանչեցին: Ասին, թե Արան,
Անահիտ տիկնոջ ռսկեծին տղան,
Ուժն է սրբազան,
Որով արևը հասկերի սրտում
Աճման բոցեր է զետեղում, վառում:
Թե տերևները իր պատմութանի
Ալմազ են փթթում, և թե վարդերի
Բույրը և թույրը գալիս է նրանից:

Ասին, թե Արան ոգին է այն մեծ,
Որ հասած նռան արյունի բոցով
Կիզում է կույսի ծոցը հրաթով
Եվ իր առնությամբ՝ ծագի լույսերում
Կյանքեր է ստեղծում և բեղմնավորում:

Ասին, թե Արան բոլոր մայրերի
Կրծքերից հոսող ջերմ է բերկրալի,
Վազքերի միջից վազող կրակ է,
Սիրո սիրասուր, անուշ դանակ է:

Դարունը թնդաց, երգեց, բղավեց:

Երկնքի հրատապ լույսով համբուրված
Ճոխ այգիները առատ ծաղկեցին,

Ակոս առ ակոս ճեղքված արտերում
Բարձրացան կանաչ հասկերի ծիլեր,
Եվ ծաղիկները, դաշտերի գրկում,
Վառեցին խնկի բուրող ածուխներ:

Շինականները
Չորս կողմ հառեցին իրենց աչքերը
Եվ ուրախացան: Եկել էր ահա,
Ծաղկել և աճել արտերի վրա
Քերքը այս տարվա:

Գոմերից ելած
Անթիվ տավարը՝ ամպի պես աճած՝
Լեռն էր մագլցում, մայրում, բառաչում:
Եվ գլուղի մարդիկ իրենց բեղերը
Երկաթն շոյեցին,
Ծ'վ ուրախացան, և՛ կատակեցին:

Ի՛նչ մեծ էր, հսկա բերքը այս տարվա:

Թմբուկի, վիճի ուրախ ձայներ:

ԱՍՔ ԵՐՐՈՐԴ

1

Առաջին գուսան

Ասեմ՝ լսեցեք:
Բարև տանք հրավառ աստղադաշտերը
Հերկող սալերին,
Թռչող արևի բոսոր թևերին,
Իրիկոսների բլուրներից իջնող
Քրտնած ձիերին:

Ասեմ՝ լսեցեք:

Օջախի առջև նստած ժամանակ
Ձեր զույգ աչքերը տվեք երազին—
Խմեցեք կոմ-վիում դեպքերի քամած
Ուժեղ և լեղի
Օշարակները:

Ասեմ՝ լսեցեք:

Այրա աստծո աճած համբավը,
Նրա դեմքի լույսը, գեղեցկութունը:
Թե առավ, անցավ երկրի սահմանը,
Օտար ցեղերի ականջին հասավ:
Քայլեց դաշտերով, լեռներ մագլցեց—
Դյուցազնավիպեց, ասքի վերածվեց:
Ալան և պարթև, մոսկեր և հատեր,
Ստեպաների ազատ սկյութացիները,
Արևածագի քաղում տոհմերը,
Տոթ Միջագետքի սևամորթները—
Երազ ներշնչող ոսկե բառերով
Պատմեցին քաջի մեծության մասին,
Պաշտեցին նրան, փառաբանեցին—
Զոհեր զոհեցին:

Երկրորդ գուսան

Ասեմ՝ լսեցեք:

Խոտորիների անապատ երկրում
Վար-չկար հզոր, սևավարս և թուխ,
Ամեհի, կախարդ մի աստվածունի:
Այդ աստվածունին՝ ամեհի, կախարդ՝
Օձի աղավնու զուգումից ծնված,
Իշտարի կրակե կաթով մեծացած—
Ինքնակալ և բիրտ մի տիրունի էր,
Մթին աշխարհի հույզերի վիհ էր,
Սրտերի՝ քարայր, սիրո՝ խորխորատ:

Զկար սիրահար,
Որ նրա հրատապ կրթին դիմանար:
Վաճաշոտ և նենգ, սրբազան պոռնիկ—
Անապատ երկրի այս Շամիրամը,
Սերը քաղում էր հասած մրգի պես,
Խածոմ, վայելում թոցավառ համը,
Ապա, այլալված, կատաղած, հրակեզ,
Սրասուր դաշույնը խփում էր սրտին,
Արյունեում, սպանում իր սիրահարին:

Օձ էր թունավոր, ճերմակ աղավնի:
Նրա երակներում հոսող արյունը,
Նրա հաստ չրթերի տարփագին դողը,
Նրա մութ կրծքերի թոցե ալիքը,
Նրա պորտը տանջող հուրը, մրրիկը
Խարույկի նման բոցկլտում էին,
Փոթորկում, կիզում իր գիշերները,
Դաշունահարում իր գրգիռները:

Շատ մեղմ արևելյան երաժշտություն:
Մեղր, ֆրտինֆ և սեռ արտահայտող մի մեղե-
ւիպցում՝ ներքին հեծկլտանքով և տառափներով
լեցված:

Երրորդ գուսան

Ուշ երեկո էր:

Իր դարատափի
Փարթամ բույսերով զարդարված այգում
Նա լուռ պառկել էր, դիտում էր լուսնին:
Մեծ անապատի կլանիչ տոթ շունչը՝
Տարփով մոլեգնած ծալքերում մարմնի՝
Երազանքների գրգիռ էր հյուսում
Իվ իր աչքերի վառված անդունդը
Հույզերով պեղում:

Երաժիշտները,
Նուրբ շոյանքներով,
Գրգռում էին վիճի նրբին լարերը—
Լեցնում պարտեզը զսպված հառաչով:

Կես մերկ թագուհին,
Ոսկե իր թասը սեղմած շրթերին,
Արմավից շինված գինի էր խմում
Եվ լուսնի հրեղեն թևերից ընկած
Հակինթ բոցերի մեջը տառապում:

Հեռվից տարածվող
Մթափած և լերկ ավազի ծովից
Շոգու և տոթի ամպ էր մագլցում:
Լուռ էր աշխարհը:
Գինին և երգը,
Հրավառ վարդերի, նոսնուֆարների
Թուլնը և բույրը,
Հովհաննիսյանների թեթև զեփյուռը
Իր երակներում ջրմ էին թափում
Եվ իր մարմինը ցնցում ու լեցնում
Անուշ և փարթամ ցանկություններով:

Սարսուռով լեցված իր մեծ աչքերը
Թագուհին կամաց հռոնց երկնքին
Եվ հանկարծ ցնցվեց:
Կամար հոնքերը
Կխտեց և նայեց:
Վանդակի միջում փակված մի թռչուն
Երկայն դայլայլեց:

Երաժիշտները
Խուլորեն զարկին դողուն թմբուկին:

Թագուհին արագ պարպեց իր թասը,
Մծեց շրթերը և նորից նայեց,

Նայեց զարմանքով հեռավոր լուսնին:
Ի՞նչ էր այդ, երա՞զ:

Թառամած ոսկե ճառագայթներում
Նախ լայն և պայծառ մի արատ կազմվեց—
Մի արատ կազմվեց, կամաց ուրորկեց,
Ապա, ջահի պես, ուժով բռնկեց:
Ի՞նչ էր այդ, երա՞զ, խորհուրդ մի նշա՞ն,
Դեկերի նետած գաղտնի մի ուռկա՞ն:

Թագուհու ցնցված մարմինը դողաց:
Ստվերների միջում—նա պարզ տեսնում էր—
Վեր էր սլանում մի աստվածություն:
Ի՞նչ գեղեցիկ էր:

Նրա ձիգ մարմինը,
Ուսերին թափվող դեղին վարսերը,
Կապույտ շառայլով լեցված աչքերը,
Ճկուն իրանը, ուր թևերը,
Բարձր ճակատը, շրթերը նրբին
Խենթացնող էին, աննման, հրածին:

Կրակի պես վառվեց սիրտը թագուհու:
Մարմնի ծալքերում խուլաջերմ գինու
Մի ալիք՝ վազեց
Եվ պորտը տրորեց:
«Թող գան մոգերը, շուտ գան մոգերը»:

Եվ երբ մոգերը
Եկան, կանգնեցին, երկրպագեցին—
Նա վեր բարձրացրեց այրվող աչքերը
Եվ մատը ցցեց, ցույց տվավ լուսնին:

Նաչեցին երկայն և պրպտեցին
Լուսնո երեսը, նրա ցից լեռները:

Մեծ քրմապետը աստղերը շափեց,
Փսփսաց գաղտնի մոգական բառեր,
Կռչեց ոգիներ, թռավոր դևեր,
Ապա, աչքերը կես խփած, ասաց.

— Օ՛, մեծ Շամիրամ,
Երկրի, երկնքի անհաղթ տիրուհի,
Այն, որ տեսնում ես, արևի թևից
Ընկած պատկեր է: Շրջանը լույսի
Արտացոլում է, ինչպես հայելի,
Ճակատագրական տեսիլք մի վսեմ,
Մի աստվածություն, գեղեցիկ, հրադեմ:
Գարունն է արդյոք: Եթե գարունն է,
Պռթկող սերմերի ծլման ավյունն է —
Պատկերն է Արա կռչված դյուցազնի,
Հարևան տերը Հայոց աշխարհի:

Նայիր, երկնքի մեջտեղը անցնող
Արծաթե լույսի բարակ այն շերտը
Ճամփա է հրատապ, որի բոցերով
Կյանքը անցնում է մահվան սահմանը,
Գնում միանում աստղերի խմբին:
Զողիակոսի մոտ, Մեծ Արջը, ցնցված,
Գրեթե կաշում է Վիշապի պոչին:
Թռչող Ձիան մոռո կրակներ են դիզված,
Ինչ որ նշան է, որ խեցգետինը՝
Երկիրը Հայոց, պիտի հտ սողա
Եվ քո զենքերի տակը բոցկլտա:

Օ՛, Մեծ Թագուհի, ամեն ինչ պարզ է:
Ճակատագիրը
Իր անխնայները տառնում շրջում է
Պախարդված լուսնի շավիղի միջից,
Փնտրում է Բայը, դարբնում Մակդիրը:

Ապա նա պատմեց, ոգևորվելով,
Արայի մասին, որ արթնացնում է
Գարնան ուժերը, բողբոջների մեջ
Արյուն է դիզում և ինքն էլ՝ հրաշեջ՝
Ծաղկում, փթթում է, կյանք առնում անվերջ:

Մեծ քրմապետ

Ասեմ, Հայերը
Ըմբոստ մարդիկ են, հոգիով կառչած
Իրենց մեծ երկրին: Եվ ի՞նչ երկիր է...
Փարթամ, զովաշոտնչ, լեցված լուսավոր
Այգ ու պարտեզով և ձյունապագաթ
Հսկա լեռներով:

Գուսան

Թագուհու սիրտը բարախեց ուժգին,
Եվ մեծ աչքերից կայծեր վայր ընկան:
Նա գինու թասը տարավ շրթերին
Եվ կամաց ծծեց:

Շամիրամ

Եթե այդպես է ձեր պատմած Արան—
Ուզում եմ նրան:
Ղրկեցեք նրա մոտ մեծ դեսպաններին,
Հետևորդներով, բազում ուղտերով
Եվ նվերներով թանկարժեք ու նուրբ:
Թող գա բաժանի իմ անկողինը,
Լինի տերը իմ, իմ ամուսինը:

Եթե այդպես է ձեր պատմած Արան—
Ուզում եմ նրան:

ԱՍՔ ԶՈՐՐՈՐԴ

1

Վիպասան

Եվ ճամփա ընկավ մոգ և քրմերի
Եվ դեսպանների մի մեծ շքախումբ:
Զարդ ու մետաքսով ծածկված ուղտերի
Շարանը անցավ անապատները,
Անցավ փոսերը, անցավ ցից և թումբ
Եվ, երերալով ու զրնգալով,
Մագլցեց դանդաղ մեծ բարձունքները—
Հասավ Հայաստան:

Երբ, բլրի վրայից,
Ասորիները տեսան ծաղկազարդ
Եվ ոսկեգիսակ հսկա արտերը—
Շոյեցին իրենց ճոխ մորուքները,
Մնացին հափշտակված:

Հունիս էր բոցված:
Հրաբուրբ արևը
Իր ադամանդե լուսե թևերը
Վայր էր երկարել,
Ճառագայթների տարածել գետեր,
Բոցով, ոսկիով լվացել արտեր,
Ընկղմել փարթամ բուրաստաններում:
Ի՛նչ տեսարան էր... Հսկա լեռներում
Ջրուն էր և բյուրեղ,
Իսկ վարը, դաշտում՝ կանաչ ջրհեղեղ:

Հասան Արայի լուսավոր պալատ:
Փողեր փչեցին—
Ներս հրավիրվեցին:

Երկայն շապիկներ
Հագած մոզերի շարքի ետևից
Խմբով ներս մտան բազում ծառաներ,
Վայր դրին նվերներն իրենց ուսերից—
Երկրպագեցին:

Հետո ներս եկան,
Արծաթե փարթամ զենքերով զինված,
Կոնաձև, հարուստ գլխարկներ հագած,
Հաղթանդամ և ժիր նետահարները:
Ապա քայլեցին՝ խուճուճ մազերով,
Ծանր գանգուրներ հյուսված մորուքով,
Բարդ օղեր կախած և իրանները
Ոսկեզարդ ու ճոխ գոտիով սեղմած՝
Մեծ դեսպանները:

Արան՝ զարմացած՝
Նայեց ադր մարդկանց, նայեց գանձերին
Եվ համբերությամբ լսեց ճառերը:

Մեծ դեսպան

Մեր աստվածուհին,
Վեհ Շամիրամը, նա որ իր կամքի
Հարվածով ահեղ սարսափ է ցանում
Ամբողջ աշխարհում, հրաման է տալիս
Հով և մրրիկին, տարվա շորս կողմի
Իրար հաջորդող եղանակներին,
Մարդկանց գործերին, կանանց հղիության,
Լուսնի փրկարար մակընթացության,
Աստղերի շարժման, թագավորներին—
Իր մեծ աշքերի ճրագը պայծառ
Նետել է վրադ և ցանկանում է,
Որ շուտ փաս մոտը, բաժանես իր բարձր,
Իշխանությունը, անհամար գանձը,
Իր երկրների հարստությունը:

Վիպասան

Ասաց, բարեկեց ու գետին փռվեց:
Արան, զվարճացած, կամաց ծիծաղեց
Եվ այսպես խոսեց.

Արա

Իշտարի հաջորդ, աղավնուց ծնված,
Շամիրամ կոչվող թագուհու մասին
Լսել եմ հաճախ:

Նրան բարե տարեք

Եվ ասեք, որ ես չեմ կարող երբեք
Լքել երկիրս:

Ես այս հողերի

Ամեն մի ծլող բույսին և ծառին
Կապված եմ մարմնով՝ մարմնով, հոգով:
Իմ երակներում շրջող արյունը,

Նրա արյունն է,

Իմ արև լույսս՝ նրա սրտից ժայթքող
Հուզման մեծ թևն է, և սուրս լուսեղ՝
Նրա զորության թափն է մշտահեղեղ:

Իմացեք նաև, ամուսնացած եմ
Հոգուս օղակված այն վեհ Դիցուհուն,
Որի աչքերը մի-մի ճրագ են՝
Իշած աստղերի ջահերից անմար:

Ձեր մեծ թագուհու երկրի շուկայում
Արմավի ծառը բեղմնավորում են
Գնած վարսանդով: Ես ծախու վարսանդ
Ձեմ կարող լինել, չեմ լինի երբեք:

Շուտ վերադարձեք երկիրը ձեր տոթ,
Հուանով կախադրված անապատները—
Թե չէ լեռների և անտառների
Մեր ոգիները կարթնանան հանկարծ
Եվ ձեզ կհալածեն:

2

Շամիրամի շֆեղ պալատում: Մոգեր, զին-
ված մադիկ, սպասավորներ, պահապաններ,
ծառաներ: Դռան առջև շղթայված վագրեր և
սուրուկներ:

Վիպասան

Մինչ Բաբելոնում, քաղաք պալատում,
Պատրաստվում էին ընդունել Արան,
Եվ Շամիրամը՝ յուզերով օծված,
Թափանցիկ և նուրբ շղարշներում կորած,

Հոնքերը նախշված, վարսերը ներկված՝
Այրվոյալ էր տենդում անհամբեր սպասման—
Եկան սարտափած իր դեսպանները
Եվ հաղորդեցին սև լուրը մերժման:

Թագուհին շարժեց իր բոց աչքերը,
Կուրծքը վեր թռավ, շունչը ծանրացավ—
Կատաղեց, գոռաց:

Շամիրամ

Թող նոր դեսպաններ,
Ավելի ճարտար պատգամավորներ
Վազեն նրա մոտ և ամեն գնով,
Ամեն խոստումով համոզեն նրան:

Վիպասան

Այս անգամ հեծան Հայոց սահմանում
Գնած նժույգներ: Թամբեցին նրանց
Հրափայլ զարդերով և մետաքսներով
Պճնած թամբերով և, գիշեր-ցերեկ,
Արագ սուրացին, հասան Արային
Եվ նորից ստացան նույն պատասխանը:

Շամիրամ

Հրաման եմ տալիս դաշոնահարել
Այդ դեսպաններին: Սյուներից կախել
Հետևորդներին:

Հրաման եմ տալիս
Առնել գանձերի հսկա մի քանակ,
Արձաններ ոսկե, փղոսկրե սեղաններ,
Որ ինձ դրկած էր Մեծ Փարսվոնը—
Առնել հյուսվածքներ, բյուրեղյա սկիհներ,
Արունքով արվող հարուստ վզնոցներ,
Հազվագյուտ օղեր, արծաթ վահաններ,
Եվ, Եգիպտոսի մոգերի շինած,
Գաղտնի և կախարդ հմայող բուրոմներ:

Վիպասան

Բեռնեցին գանձեր, հարստություններ,
Հեծան նժույգներ ավելի արագ
Եվ, անապատի ամպեր բարձրացնող
Ավազի միջով, տոթահար քամու
Դեղին վայոցի մշուշի միջով,
Ասպատակեցին, հասան Արային:
Չոքեցին հլու
Եվ հաղորդեցին կամքը թագուհու:

Արա

Իզուր եք բերել ձեր ճոխ գանձերը,
Իմ երկրում ունեմ այնպիսի գանձեր,
Որոնց նմանը ոչ մի տեղ չկա:
Իմ լուսաբացի

Ձեռքերով կախված ամեն մի ցողը
Ավելի արժե, քան ձեր թանկագին
Քարերով ծածկված երկայն օղերը:
Արտում տատանվող հակինթ հասկերը,
Լեռան կատարի ձնծաղիկները,
Անտառում քայլող արծաթ հովերը,
Իրիկնամուտի ծովի պես փովող
Քոց ու կրակը ավելի արժեն,
Քան ձեր իրերի տեսքը ոսկեշահ:

Վիպաաւան

Երբ Շամիրամը
Այդ կտրուկ մերժման վատ լուրը առավ՝
Պալատում մի խուլ փոթորիկ քայլեց:
Խենթացած և կույր, թագուհին վազեց
Դահլիճից զրահլիճ,
Դաշունահարեց

Իր նաժիշտներին, սիրահարներին
Իվ գոռաց, կանչեց,
Բարձ գալով գետնին:

Մի մութ գիշեր էր:

Աքլորի ժամին,
Նա՝ այլափոխված՝ վեր թռավ հանկարծ
Իվ, գալարվելով ու փրփրելով,
Իր մոտը կանչեց զորավարներին
Նվ հրաման տվավ—
Այազմել մեծ բանակ,

Զինն ժողովել արագասմբակ,
Աֆրիկյան փղերն և մեծաքանակ
Աղեղնավերներ ու ոտավորներ—
Դառնալ վառ կրակ,
Արագ,
Ինչպես քամի, ինչպես մորիկ,
Ինչպես անզուսպ, փրփրող ալիք,
Ինչպես աշնան խոլ փոթորիկ,
Վազել, զարնել,
Փշրել, քանդել
Եվ Արային բռնել, բերել:

Փողերի ձայներ: Կանչ և աղմուկ:
Հովերի ոռոգ:

ԱՍՔ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ

1

Վիպասան

Արարատ լեռան առջևը փռված
Ոսկեզօծ դաշտում մեծ այգեքաղ էր:
Բերքը առատ էր:

Զրնգում էին գերանդինները

Եվ մանգաղները—

Խոտ ու հատ հնձում, հասկերը կտրում,
Բլուրներ դիզում, կալսում, ամբարում:

Աշնան այտերը հրավառվում էին,
Նրա հուր ձեռքերը սարսռում էին,
Կրծքերը նրա երերում էին:

Արև էր և հուլզ. ամեն մի ծիրան՝
Հակինթե մի շողք, ամեն մի սարոր՝
Թավշագույն ակունք և ամեն մի նուռ՝
Արյունով լցված բոցավառ մի հուր:

Հասուն դեղձերից լույս էր վար թորում,
Խնձորի թուշը ամուշկոտ վարդ էր,
Տանձի սրածայր, հյութեղ սափորը
Լեցված էր համի, համի և բույրի
Անուշ նեկտարով,

Եվ թուզի մեջը

Ետում էր մեղրը՝ ճաթած շրթերը
Կարկառում հարբած, շլացած մեղվին:

Առաջին գուսան

Արարատ լեռան առջև փռված
Ոսկեզօծ դաշտում մեծ այգեքաղ էր:

Արայի ոգին՝ թևավոր, հրածին՝
Խորասուզվում էր հյութի գետերում,
Մշման և ծաղկման արծաթ աղբյուրում,
Լվացվում հասնումի ճառագայթներում,
Ճախրում տեղից տեղ և՛ բոցաաղեղ՝
Նիրհում ավյունի հրե աշխարհում
Եվ նոր ձևերով փթթումին հասնում:

Այս հար ծովացման հեղեղի վրայով,
Շրշում մետաքսներ շոյող ոտքերով,
Իր փերինների հետը միասին,
Անցնում էր երգով Հալոց թագուհին:

Իրիկունները,
Երբ աղջիկների ոտքերի տակը

Ճգդանը տնքում, լեցվում էր հոսող
խաղողի հյութով—

Պարի և երգի ձայներ:

Շինականները, հին մի կարասի շուրջը բոլորված,
նղջուրաթասը երկնքին ցցած,
Քեֆ էին անում՝
Ուրախ և տմբլան երգեր հառաչում:

Երբ վերջալույսը
Իր բոսոր նավի առագաստները
Քաշում էր, ծալում և, գունատվելով,
Իջնում վիհերը՝ արթնանում էին
Լեռ և անտառի, արառ ու պարտեզի
Մեծ ոգիները:

Ջրերի միջից դուրս էին գալիս
Հրեղեն ձիեր, վիշապ-ձկները,
Հուր գոմեշները և փերիները
Եվ, լուսաշողշող պսպղանքներով,
Սավառնում էին արտերի վրայով:

Գիշերվա պահին,

Երբ որ լուսինը ոսկե վահանը
Կախում էր հմայված երկնքի ժայրին
Եվ վայր էր թափում իր շեկ լույսերի
Թառամած ոսկին—

Բոլոր բույսերը՝

Մառը ծառի հետ, ծաղիկը ծաղկին
Գրկախառնվելով՝ տատանվում էին
Եվ վառ ձայներով իրար հետ խոսում:

Ջրերը հանկարծ կանգ էին առնում,
Եվ ջահելները, բաբախուն սրտով,

Սպասում էին, որ գետ և լճին
Նետած իրերը
Զուտ ոսկի դառնան կամ ակունք հրաշող:

Ժայռերի միջից, ապառաժների
Պատռած ճեղքերից,
Դուրս էին գալիս ուրվականները,
Ծանր ոտքերով շափում դաշտերը,
Վազվզում, սահում և ալգինների
Կանաչի վրայով ցատկում ծառածառ,
Թթվահամ հոնի արյունը ծծում,
Ծիրանի անուշ մսերը ծամում,
Ապա, լուսնո շեկ ճառագայթներով,
Մագլցում անհայտ, կորչում ամպերում:

Ա՛հ, ուրախ եղեք—

Լեցրեք փարչերը.

Թող փանդիոնները

Զարնեն և երգեն

Աշնան տաղերը:

Վիպասան

Արան ալետեղ էր: Նա ամեն տեղ էր:
Քարերի ծոցում նա հոսում ջուր էր,
Ծառերի գլխին թեթև սարսուռ էր,
Բլրի կատարին հարսնուկի հուր էր
Եվ աղջիկների կրծքերի վրա
Նա մի ալ-վալա
Բոց սիրո թև էր:

Առաջին գուսան

Լեցրեք փարչերը—

Թող փանդիոնները

Զարնեն և երգեն

Աշնան տաղերը:

Խոումբը

Լեցրե՛ք փարչերը, թող փանդիռները
Ջարնեն և երգեն աշնան տաղերը:

Գրլեջան:

Ահա շրջել են վերի աստղերը՝
Վար թափել իրենց հրե վարսերը:

Մըրալե:

Աղջի, մի՛ ծածկիր սրտիդ աղերսը—
Կաքավիր նազով շուրջպարի ներսը:

Գրլեջան:

Եկ, քո աչքերիդ շուշանը քաղենք—
Եկ, քո շրթերիդ համերը խմենք:

Մըրալե:

Տղա, բարձրացուր սուրը քո սրտիդ—
Փռիր ամառը քո սև աչքերիդ:

Գրլեջան:

Ա՛հ, թող պայտերը անսանձ քո ձիուդ
Դոփեն, կայծակեն ճամփեքում հոգուդ:

Մըրալե:

Թող հասկը հասկին նետի իր ոսկին,
Գնա, միանա Արայի սրտին:

Գրլեջան:

Լեցրեք փարչերը, թող փանդիռները
Ջարնեն և երգեն աշնան տաղերը:

Մըրալե:

**Պարը գնալով աշխուժանում է: Մափ,
ծնծղա, թմբուկ:**

Մեններգողի ձայն

Մարդը հող է և ժամանակ։ Մարդը հող է և ծիլ։ Մարդը հող է և մահ։

Փոթորկվում և փոխվում են հղանակները։ Լույսերը շրջվում են, և շափերը փոխում են իրենց եռանկյունին։

Առյուծը՝ անվախ և կանաչ՝ թռնում է ոստանի շորս դռների առջև։ Քամիները մահն են գալիս պողպատե սմբակներ հագած։ Լեռան թևերով ձիերը խրխնջում են, պատռում ամպերը, կայծակում։

Ահա հնչում են փողերը։

Փոթորիկը պատռում է իր թմբուկները։

Հայր Արամազդ, Մայր Անահիտ—

Արա, Արա, Արա։

ԱՍՔ ՎԵՑԵՐՈՐԴ

1

Վիպասան

Աշունը փշրեց ճյուղերը իր բոց,
լճերի վրայից ամպեր վազեցին,
Բախվեցին իրար և, որոտալով,
Թռան, ժողվեցին Մասիսի գլխին։

Հովը պատռտեց կրծքերը իր սև—
Հասկերը քանդեց, ծառերը կոտրեց,
Վայեց, հառաչեց։

Անձրև և կարկուտ

Մրճահարեցին դաշտերը դեղնած

Եվ, գետակ-գետակ, հոսեցին կատղած
Բլուրների վրայից, ժայռերի միջով:
Հրաբուրբ արևը իր վառ ուղտերի
Սանձերը քաշեց՝ ներս մտավ կամաց
Աղեղնավորը:

Կարճացավ օրը,
Եվ նոյեմբերը հեծկլտաց, տողաց:

Հայոց աշխարհը ժած եկավ, ցնցվեց:
Կատաղի թափով մի մեծ փոթորիկ
Իր սև դեերին ազատ արձակեց
Եվ առաջացավ, դարձավ գոռ մորիկ:
Կորդվաց լեռների փեշերով մթնած
Վեր մագլցեցին Ասորեստանի
Բյուր բանակաները:

Յոթ անգամ հազար
Ուտքով քայլողներ, երեսուն հազար
Հեծեղազորքեր, հարյուր հիսուն փիղ,
Վեց հարյուր ուղտեր, զրահավոր կառքեր,
Չորս կողմից ժողված հաստաշուրթ ցեղեր
Ճեղքեցին քարոտ կիրճեր, ճամփաներ
Եվ, բղավելով, թմբկահարելով,
Եկան կանգնեցին Հայոց աշխարհի
Սրբազան դաշտում,

Որպեսզի նվաճեն

Եվ գերի տանեն
Արև Արային:

Տեղ հատան թե չէ՝ գորապետները
Հրամաններ տվին: Չորքը թափեցին
Աջ ու ձախ թևի, պատսպարեցին
Գնդերի ետև, որոնց պաշտոնն էր՝

Օգնել կատաղի ձիավորներին—
Առաջը առնել կողմերից եկող
Հարձակումների:

Այդ դասավորման

Մեջտեղում դրին ոտավորներին,
Ժիր փաղանգներին և նրանց առջև
Դրին աֆրիկյան հսկայամարմին
Անհաղթ փղերին:
«Թող գան հայերը, չափվեն թող մեզ հետ,—
Կատաղած գոռաց մի ծեր քրմապետ,—
Թող գան հայերը, չափվեն թող մեզ հետ»:

Առաջին գուսան

Աշնան մետաղե, զնգող ձայները
Մնծղայի նման կպան ժայռերին:
Թափվեցին մեռած, չոր տերևները,
Եվ Արարատի գլխի բերդերից
Ոլորտն կրակով շանթեր վայր ընկան,
Ե՛վ դղրդացին, և՛ փայլատակեցին:

Երկրորդ գուսան

Արան այդ տեսավ՝ ձայն տվավ մարդկանց:
Հունձի և քաղի աշխատանքները
Լքած մարդիկը արագ զինվեցին,
Կազմեցին գնդեր ձիավորների
Եվ, միմի աղեղ, միմի թուր բռնած,
Կանգնեցին սեղմված շուրջը Դյուցազնի:

Հայոց աստվածը՝ գեղադեմ և վեհ,
Ճերմակ ձի հեծած, աղեղը ձեռքին,
Մի մեծ թուր կախած—

Ասես ամպերի

Միջից դուրս եկած հրաբորբ լույս լիներ՝
Շռայլող տեսիլք:

Պարզ էին, ինչպես երկինք մի լազուր,
 Եվ իր վարսերը՝ արևաքանդուր՝
 Բոցկլառում էին ուսերի վրա:

Ամպերի դրդոց: Թմբուկների
 հարվածներ: Նետերի շվոց:

Առաջին գուսան

Հայոց աստվածը իր թուրը հանեց,
 Իր կտրիճների առջևը ընկալ,
 Թափով խոյացավ
 Եվ, Բաբելոնի զորքերի մեջը,
 Վիթխարի ուժով գրոհեց և կռվեց:

Թշնամու նետած

Վահան-ձիգակով գինված շարքերը,
 Բքից տրոթված ծառերի նման,
 Աջ ու ձախ ընկան և, սասանվելով,
 Դաշտը ծածկեցին հազար դիակով
 Եվ ետ քաշվեցին:

Երբ Շամիրամը

Իր ոսկեզօծված կառքի վրայից
 Այդ գուժը տեսավ՝ դողաց, կատաղեց:
 Հրամաններ տվավ, գոռաց, հայհոյեց:
 Զորականները ասին.— Թագուհի,
 Դա հով է և բուք:
 Լեռներից իջած դա հով է անահ,
 Դա հով է և բուք:

— Կտրեք այդ հովի թևերը իսկույն,—
 Խենթացած ձայնով բղավեց թագուհին:
 — Կտրել այդ հովի թևերը իսկույն,—
 Կրկնեցին խմբով բոլոր ձայները:

Եվ նոր գնդերը՝
Բռնած երկաթե հսկա վահաններ՝
Առաջ նետվեցին, վայեցին, զարկին—
Զարկին, վայեցին:

Արան իր թուրը բարձր կարկառեց,
Մտրակեց իր ձին, ամենի ուժով,
Թշնամիների շարքերը հնձեց:
Իր քաջ հայերը՝ փոթորկամարիկ
Հոտանքներ կազմած՝ պայքարում էին
Զտեսնված մի ռազմ:

Հայ երկրների
Բոլոր վայրերից՝ Սյունիքից, Տաթևից,
Վասպուրականից, գիշեր և ցերեկ
Ճամփա կտրելով, նոր մարտիկների
Փաղանգներ էին շոտափուլթ հասնում—
Արային միանում:

Հանձնել Արաբին
Ասորեստանի պոռնիկ թագուհուն,
Նրա ամպ խավարից ելած ուժերին,
Դժոխքում սնված ուրվականների՞ն—
Զէ՛, այդ չէ՛, այդ չէ՛:

Զէ, այդ չէ, այդ չէ... գնդերը հրե՛
Նիզակ նիզակին, սրեր սրերին
Շանթահար զարկով՝ անզոսպ գրոհով
Հարձակվում էին, կռվում բոց թափով:

Վախցած փղերը հտ էին փախչում:
Տեգի, նիզակի շաշոնը ահեղ
Արձագանքվում էր ամբողջ երկնքում
Եվ, հեղեղ դարձած, վայր էր գլորվում:

Թագուհին նայեց՝ իր գուլնը նետեց:
Իր բոց բիբերից կայծակներ ընկան:
Նա այսահարված՝ իր բազուկները
Դողալով ցցեց դեպի երկինքը
Եվ Ուրախ, Ասագ, Ալա և Գալլա
Անվերջ գոռալով, կանչեց Դեերին:

Վազելով եկան քրմեր և մոզեր:
Ասին.— Թագուհի, թշնամի մի ամպ,
Երկնքից կախված, սպառնում է զորքին:

— Ամպի սրտի մեջ մխրճել նիզակ,
Արյունել նրան, տապալել արագ:

— Ամպի սրտի մեջ մխրճել նիզակ,
Արյունել նրան, տապալել արագ,—
Շարքերով զորքի գոռացին կրկնակ:

Այդ կանչը անդադար կրկնվում է
և արձագանքվում:

Թշնամին բերավ զորավոր խմբեր:
Օդը ցնցեցին ծնծղա և շեփոր:
Կատաղի ռազմը սկսվեց նորից:
Թավալվող ամպի այդ ուժի առջև
Հայ մարտիկները տատամսեցին
Եվ ետ քաշվեցին:

Բայց երբ որ տեսան

Արայի գլխի շուրջը պտտվող
Հրավառ լույսերը,
Եվ երբ որ տեսան իր հսկա սրի
Զարկի տակ ընկնող թշնամիներին՝
Առաջ նետվեցին, կռվեցին գինով:

Իրիկնամոտին, երբ ամեն կողմից
Առավակ առ առվակ արյուն էր հոսում,

Եվ մարտիկները մեծ հոգնությունից
Կուրացած էին՝ մեկ էլ հովերեր
Անտառի միջից մի խարշափ վազեց,
Ապա դղրդող մի որոտ ժայթքեց:
Ալքերի խմբեր, մի էգ ու բռնած,
Նրան խեղդեցին, զոհեցին նրան:
Ուլը թպրտաց: Ալքերը լացին:

Ուլը թպրտաց, ալքերը լացին,
Եվ այդ վայրկյանին
Որոտող ամպից վայր իջավ մի նետ,
Մտավ Արայի նժույգի կողին՝
Վայր գլորեց նրան:

Օ՛, մեծ Շամիրամ,
Արայի հուր ձին սև արյուն փսխեց,
Ընկավ, տապալվեց:

— Զինի որ դիպչեք,
Արյունեք, սպանեք Արա Դյուցազնին—
Նրան ողջ բռնեք և մոտս բերեք:

Եվ Շամիրամը, հուզումից ցնցված,
Իր վեցձիանի կառքը վեր քշեց
Եվ բլրի գլխին անհամբեր սպասեց:

Փանդիրի ողբ: Վինեքի լաց:

Երբ հորիզոնի սարսռատատան,
Թռչնած վարդերը կամաց վայր ընկան—
Մենակյաց մի հով, պղնձե թևերը
Արագ շարժելով, ճեղքեց ամպերը,
Սուրարով իջավ և, հառաչելով,
Դեգերեց, անցավ դաշտի վրայով:

Խուլ մի հեծկլտանք

Տրորեց աշխարհը:

Արան՝ թագավոր ծաղկավետ գարնան,
Նետը մխրճված սրբազան կրծքին,
Նշենու կոտրած բոսոր ճյուղի պես,
Հոգին հանձնել էր աստղերին հրակեզ:

ԱՍՔ ՅՈԹԵՐՈՐԴ

1

Մեննիգոդ

Օ՛, ցավ, օ՛, ցավ, օ՛, ցավ—
Աստված մի մեռավ:
Սփրթնեցին շրթերն արևի,
Լույսը բեկվեց,
Եվ աստղը առավոտյան մորմոքելով՝
Պսպղաց:

Օ՛, ցավ, օ՛, ցավ, օ՛, ցավ—
Աստված մի մեռավ:
Գարունը փշրեց իր անիվները,
Շվարեցին սերմերը,
Եվ ծառերը աղքատացան:

Մեռավ Արան, մեռավ Արան՝
Սրբազան սիրտը ծաղկող գարնան:

Գուսան

Ամբողջ երկիրը տառանած լռեց:
Սարերի վրայով, դաշտերի վրայով
Սառնաշունչ և մերկ մի ձմեռ քայլեց:
Լեռները իրենց բարձր գագաթը

Մածկեցին ահրնկած ամպերի ծոցում,
Եվ առանձնացավ վեա Արարատը:
Սուր վշտով պեղված հողերի տակից
Որոտներ անցան: Երկնքի ծայրից
Շանթահար ընկան պատռտված լույսեր
Եվ Տայքից մինչև Գուգարք ու Մովքը,
Մինչև Սասունը, Փայտակարանը
Սուգի դառնաողբ ձայներ բարձրացան
Եվ աղաղակներ բողոքի ցասման:

Ողբասան կանայք, քրմերին խառնված,
Քայլեցին պարով, վայելով լացին—
Զոհաբերեցին իրենց վարսերը
Եվ պատռեցին իրենց կրծքերը:

Ողբասաններ

Արա Գեղեցիկ, Արա Գեղեցիկ...
Երբ նա վայր ընկավ,
Մեռավ—
Զեռքերը սառած կպան հողերին՝
Հողերը դժբախտ լուռ մորմոքեցին:

Երբ նա վայր ընկավ,
Մեռավ—
Անահիտ իր մոր սրտիցը կաթեց,
Երկու մեծ կաթիլ վառ արյուն կաթեց՝
Լեռ ու ձոր ցնցեց:
Օ՛, բողբոջների լուսատու աստված,
Օ՛, գարուն քանդված...
Սոսյաց անտառի մերկացած ու չոր սաղարթներին տակ,
Հիվանդ արտերում, դաշտերում դատարկ
Ողբ ասին, լացին լորի և տատրակ:

Լացին, ողբացին, ինչպես ողբում են,
Ինչպես ողբում են, կրծքին ծեծելով,

Հարազատ մի հոր դիակի առաջ,
Գետում խեղդված զավակի առաջ,
Փերթաթափ եղած խեղճ վարդի առջև,
Տանիքը փլված խրճիթի առջև,
Կույր ծնված տղայի խավարի առջև—

Հացին, ողբացին, սրինգները վշտի
Հեծկտանքներով լացին, ողբացին,
Եվ լացավ, ողբաց քարի տակ սեղմված ռեհանը թռչնած—
Անցորեն արտը քամիով ծծված,
Զորցած աղբյուրի ափը մենակյաց,
Ծաղիկից զրկված բլրի կատարը,
Արևը կորցրած խաբված ամառը:

Գուսան

Մինչ բիրտ աստրիք ամեն ինչ քանդում,
Ավերում էին—

Ամենավսեմ,

Գոռոզ, քաջարի Հայոց այրերը
Վեր էին ցցում իրենց սրերը,
Գոռում, բողոքում
Եվ ետ պահանջում իրենց Արային:
Տարոնի դաշտից, Աղձնիքից, Մոկքից,
Հայկական Պարի հպարտ լեռներից
Նոր մարդիկ էին գալիս անդադար
Եվ բարկությունից ցնցված, դողահար,
Պատրաստվում էին նոր պատերազմի:

— Մենք ետ ենք ուզում մեր վեհ Արային:
Քաջեր, ժողվեցեք մեր մարտիկներին
Եվ հուր ու կրակով նետվենք կովի դաշտ՝
Տապալենք, հաղթենք թշնամուն անհաշտ:
Մենք ետ ենք ուզում մեր վեհ Արային:

Եվ այդ ձայների արձագանքները
լեռնելեռ անցան, ընկան դաշտերը
Եվ որոտացին:

Երբ Շամիրամը այդ կողը լսեց՝

Վախեցավ, հուզվեց:
Կանչեց քրմերին, կախարդողներին
Եվ հայտնեց նրանց, որ աստվածները
Հրաման են ստացել լքել ամպերը,
Շոտափուլթ իջնել
Եվ Արա քաջին նոր կյանք պարգևել:
Դիակապուտների խմբեր գնացին
Եվ հազարավոր դիակների մեջ,
Գտան Արային:

Հայեր

— Մենք ետ ենք ուզում մեր վեհ Արային:

Գուսան

Գտան Արային ու տարան պալատ:
Նրա գորովալի և գեղ մարմինը
Պառկած էր անշունչ, ինչպես մի արձան:
Ճակատի վրա մի վերք էր բացվել՝
Սուտակի նման պսպղումն վառվել:
Գունատվել էին իր շրթունքները,
Բայց իր փանգրավոր, վեհաշուք գլխի
Շուրջը հրավառ մի լույս էր վառվում
Եվ ճառագայթում:

Շամիրամ

Ես չէի ուզում նրան մեռած տեսնել,
Գեղանի դեմքը սփրթնած տեսնել,
Եվ իր շրթերը անարյուն տեսնել,
Թող նրա ճթագը ատողերից իջնի
Եվ սիրտը նրա կյանքով բաբախի:

Գուսան

Օրերը անցան: Իզուր մոգերը,
Գաղտնի բառերի կախարդող շեշտով,
Վերակոչեցին մութ ոգիներին՝
Իշտար, Մարդուկին, դև և ալքերին—
Արան շարթնացավ:

Տասներկու ցերեկ,

Տասներկու գիշեր նրա շուրջը փարձան:
Տասներեքերորդ օրվա լուսաշող ծագին
Ամպերը հանկարծ խուլ որոտացին
Եվ, ճարճատելով, կայծակներ ընկան,
Կպան պալատի առջևի դռան—
Բոցակիզվեցին:

Մոգերը վախցան:

Իրենց թագուհուն շուտ խորհուրդ տվին
Տանել Արային գիշերվա մութով—
Անշշուկ, անձայն, մի բլրի վրա
Այրել գեղապանծ մարմինը նրա:

Ընտրեցին մի բլուր: Գերաններ դրին,
Հատակ կազմեցին: Շուրջը շարեցին
Թանկարժեք իրեր, տեգեր, նիզակներ,
Իր սուրը ոսկե, իր մեծ վահանը,
Իր արքունազարդ լալն պատմուճանը:

Պառկեցրին Դիցին: Հատակի տակը
Դրին անհամար վառելիք և ցախ:
Հեռացան կամաց և սպասեցին
Գիշերվա կեսի խորացած մութին:
Երբ կուծն շարժեց երկնակամարում

Իր վառ արորը, և Հայկը ուղղեց
Աղեղնավորը Մեծ Շան սահմանին—
Հանկարծ վայր իջան լուսե թևերով,
Կրակ աչքերով այն շորս շները,
Որ կապված էին Արայի լույսին
Գաղտնի կապերով:

Նրանք բոլորվեցին

Արայի շուրջը, բոց լեզուներով
Երկար լիզեցին նրա վերքերը:

Երբ մարդիկ եկան՝ ապշած մնացին,
Երկնքի միջից ցուացող մի լույս,
Մի լույս կապուտակ,
Հերարձակ իջավ—
Վառեց Արայի երկու աչքերը:

Վառեց Արայի երկու աչքերը,
Ուկիռով լվաց նրա վարսերը:
Արան բարձրացավ և հանգիստ նստեց,
Նստեց և խոսեց:

Արա

Անտես աշխարհը
Տեսանելի է: Նա մեծ հայելի է,
Որ լի է կյանքի թաքնված ձևերով՝
Աշխարհաշինման նախակերպերով:

Երբ սանդուղքներով տլորապտույտ
Մտա հողերի մթնած մեծ վիհը՝
Ինձ բոլորեցին բարդ ալն կերպերը,
Որոնց առջև ո՛չ մի դուռ կամ պատ,
Ո՛չ մի բերդ ամուր
Զեն կարող ցցել անանց մի արգելք:

Սպասող սերմերի հուր մագիլները
 Պատռում են ներքին լույսի ամպերը:
 Հերկված ճամփեքում արյուն է հոսում:
 Կանաչ զորություն և համառություն:
 Յոթը կրակ են
 Յոթ անգամ բացված,
 Յոթը ուժերով անողոք ճեղքված
 Եվ յոթ կյանքերի ձևերը առած:

Հասկացա, որ դրանք այն հոսանքներն են,
 Հյուսիսն իր սաղմոս խեղդող ուժերը,
 Որոնց սահմանից անցնելու համար
 Պետք է այրի սիրտ և պայքար համառ:

Ասի, ես պետք է անցնեմ այս խավար
 Լաբիրինթոսը,
 Ոսկեծին իմ մոր
 Փեշերին հասնեմ և Անահիտի
 Արգանդի լույսը երկու ձեռքերով
 Ժողկեմ և խմեմ:

Եվ երբ այս արի՝

Իմ ձեռքը զինվեց բոցավառ սրով—
 Ես ճամփա բացի խավարի միջով:

Ընկա ուրիշ վայր:

Կարծես լեռան մեջ

Բացված մի կիրճ էր, լեցված սրածայր
 Հսկա ժայռերով:
 Երբ առաջացա՝
 Մառերը հանկարծ շարժվեցին կամաց—
 Վիշապի դեմքով շարժվեցին իմ դեմ:

— Ես հասկանում եմ,— ասի հս նրանց,—
Մթին աշխարհի
Քաղաքի վրա իշխող արքայի
Դուք պահակներն եք:

Դուք ոգիներն եք

Մեռնող իղձերի՝
Հագված պարապով գերեզմանների:

Վեր առա ձեռքս և կաթկառնցի
Մեջս բոցկլտող ջահը իմ սրտի,
Այդ ոգիները սողացին մի կողմ—
Ես առաջացա:

Առջև բացվեց մի կամար հսկա,
Որտեղից լույսի հեղեղ էր թափվում:
— Դու վերադարձար, դու վերադարձար,—
Փսփսաց մի ձայն, և սեր մի հրատապ
Ինձ գիրկը առավ:
Կյանքը ծնվում է արգանդում հրավառ
Եվ նորից իջնում արգանդը հրավառ:

Ինչքան ժամանակ այնտեղ մնացի,
Ես լավ չեմ հիշում: Հիշում եմ, որ լույս
Կամարի պարզած նեղ ոլորտներով
Ես վեր բարձրացա և աշտարակի
Բարձրաբերձ գլխին կանգնած նայեցի:

Ամբողջ տիեզերքը փուլեց առջև:
Պետք է իմանալ. աստվածները իսկ
Իրենց սահմանած երկնքի մասից,
Իրենց մեջ ապրող հույզի աշխարհից,
Իրենց աստղերի ոլոր շրջանից
Շատ չեն հեռանում:

Այն որ հեռու է—

Թվերի ծովը, բարդ հավելումի

Խաչաձև կարգը, անծայրածիրը՝
Մնում է թաքնված:

Արևտեղից տեսա Ամբողջութունը:
Աստղադաշտերի հսկողութունը,
Արևելք շրջող ոսկեթափ բացը,
Արևամուտքի բոսոր շրջանը,
Մոլորակներում պառկած ծովերը,
Բյուր արևների լուսե գետերը:

Մնացի սասանած:

Աշից և ձախից,
Վրնաձև ցցված Մեջտեղի կողմից,
Մեկմեկի խառնված, մեծ ալիքների
Եվ հոսանքների ջրվեժ է թափվում:
Անթիվ աստղերը՝ ոսկե դաշտ կազմած՝
Փայլվում էին, երերում էին:
Գիսավորները՝ հրաբոց և արագ՝
Մագլցում էին դեպի անհունը,
Ապա ոլորվում, վայր էին սահում
Երկնակամարի զառիվայրներով:

Այդքան մեծության բեռը մղկտաց
Իմ կոպերիս տակ: Սիրտս ի՞նչ կերպով
Վարող էր գտնել բաբախման ձևը
Եվ անծայրածիր անվերջութունը:
Ինչպե՞ս կարող էր հոգուս մեջ գտնել
Հիմնական շեշտը իր արարչության:

Նորից վայր փչա:
Վանգնեցի առջև մի վերջալույսի:
Հազիվ թե նիրհող արևից մեկը
Սուզվել էր ծովում իր հորիզոնի —
Ադամամութը, արևածագը, ապա գիշերը
Ճախարակի պես աջ ու ձախ դարձան,

Երկնակամարը լեցրին փոփոխվող
Լույսի, խավարի զորագնդերով:

Հանգիստ դիտեցի:

Մտքիս մեջ դանդաղ, ալիքանման շրջաններ անցան,
Եվ ժամանակը,
Լողացող տղայի կախառ շարժումով,
Թափառեց մեջս, ճեղքեց ջրերը:

Ուզեցի թափով նետվել ետևից
Ոլորապտույտ շարժվող արևի —
Հագնել ճրագը, ճախրել նրա հետ:
Այդ պահին, սակայն, հոգնություն զգացի,
Կոպերիս վրա ծանր թև նստեց —
Լեցվեցի քնով:

Լեցվեցի քնով,
Եվ քնի պահին իմ ներքին, գաղտնի
Աչքերիս առջև տարածվեց մի ծով՝
Անհուն և անծայր, անափ և անվերջ:

Լուռ հայելի էր զմրուխտե ծովը
Առերես միայն:

Պարզ էր ու հանգիստ,
Անծայր ջրերի թաքնված խորքերում
Կատաղի, ծածուկ պայքար էր մղվում:

Խաղաղությունը ծնվում է ներսի
Մաքառող ուժից: Երբ իր դեերին
Հաղթահարում է կովող ալիքը՝
Գալիս պառկում է հայելու կրծքին:

Ներսում աչքերս պարզ տեսնում էին
Ծովերի խորքում, մթնած աշխարհում,
Զորությունների մղած պայքարը:

Ինձ ակներև էր.

Ամեն ինչ, որ կա—

Ես կամ նրա մեջ:

Ու վայր սուզվեցին, միացան նրանց:

Պեղեցի ջուրը, նրա հաստ մետաղը,

Բերդերը նրա

Եվ թավալ եկա այդ բուքի գրկում:

Ես անհետացա: Քնեցի կարծես:

Ինձ թվաց, որ բյուր դարեր եմ քնել —

Կամ թե քնել եմ մի քանի վայրկյան:

Զափել գաղտնիքը՝ անկարելի է:

Հայտնի էր միայն, որ ծովի մթին,

Անվերջ պայքարը մեջս առնելով՝

Ես դարձա նոր ձև, լինելու նոր կերպ,

Կյանքի նոր ճախրանք, միություն մի նոր:

Ուսերիս վրայից անցած կյանքերի

Քողերը ընկան: Մարմինս հագավ

Լույսերի մի լիճ: Սրտիս սահմանը

Լայնացավ, շարժվեց, և ես նիրհեցի —

Միացա ընդմիշտ կյանքի ճրագին:

Հասկացա, որ երբ երկու ենք ասում՝

Զկա երկուսը. երեք ենք ասում՝

Զկա երեքը, չկա հազարը,

Այլ կա միաձուլվ Մեկություն մի վառ:

Հասնելու համար Մեկությանն այդ վառ՝

Պետք է վիշապի աչքերը հանել:

Բռնաճանաչելի թշնամուն հաղթել

Եվ այլափոխվել:

Ահա կանգնած եմ բաժանումների

Կենտրոնում ոսկե:

Ես միություն եմ:

Երկու բևեռով շղթայված խորհուրդ —

Հավիտենական ներկայություն եմ,

Գարնան պտղեկումով ժայթքող նոր ավիշ,

Հաց եմ և գինի՝ զոհաբերություն —

Հերկող և ցանող անմեռ զորություն:

1

Խոր երկնքում
Անծայր մի ծով
Մրրկահույզ թավալ եկավ,
Աղաղակեց հազար ձայնով, մոնչաց, գոռաց —
Իր երկաթե սև թևերը
Խփեց մութի ոլոր եկող եզերքներին
Եվ, փլվելով,
Թափվեց անդունդ:

Հյուսիսային կողմում փռված սահմաններից
Մերկ խավարի ահագնաձայն խմբեր իջան,
Շառաչեցին, փշրվեցին
Եվ արևը խավարեցին:

Երկրի վրա անտառները գանգատվելով
Երեբացին,
Իրենց շորցած բազուկները գալարեցին —
Լացին խեղդող հովի գրկում:

Մորուտներում, պղնձին պղինձ բախվեց ուժով,
Եվ մի եղեգ ցնցված շարժվեց,
Իր ոտքերը գետին խփեց —
Ճլաց բոսոր աղաղակով:

Որոտացին երկիր, երկինք:
Սասանվեցին լեռներն հսկա:
Մութը սողաց,
Փշուր եկան փոթորիկի ոսկորները,
Եվ մի ամպրոպ
Բոցակիզվեց ճարճատելով,
Կարմիր կրակով ճեղքեց մութը,
Նիրհեց երկիր —
Հըրավառվեց:

Երբ ամպրոպը՝ զինված հրդեհ դաշույններով՝
Փայլատակեց, ճախթեց, վախեց —
Զիւ եղեգնի միջից ելավ
Արյուն ոսկի խառնած մի լույս,
Կայծակնացայտ ճառագայթեց
Եվ դուրս նետեց
Հուր մազերով, բոց մորուքով,
Արևի պես երկու փայլող մեծ աչքերով
Մի պատանյակ:

Մնավ թե չէ՝ նայեց վերի կարմիր ծովին
Եվ, հով հագած իր ոտքերով,
Վազեց, թռավ:

2

Իր անհամբեր, մեծ աչքերում կայծեր ծնան,
Իր ոտքերը շմշկեցին և սլացան,
Կրծքի վրայից սողաց մի բուք,
Եվ մազերից կրակ թափվեց:
Արագ ճախրեց անծայրածիր ծովում կարմիր,
Խնչպես հրատես խորհուրդների մի ջահակիր:
Սուրաց, ցատկեց ալիքների վրայից մութի,
Գորովալի իր ձեռքերով ճամփա ճեղքեց,

Մտավ փռւած շոր ամպերի լաբիրինթոս,
հորասուզվեց, վեր բարձրացավ,
Նիրհեց, լողաց, առաջացավ:

Մորիկ պայթեց:

Դղրդալու վիշուր եկան խոր վիհերը,
Եվ Վահագնի առջև ջցվեց ահեղնատես,
Կես-ձուկ, կես-ուղտ և կես-թռչուն
Մի մեծ վիշապ:

Այդ վիշապի խորը փորված գորշ աչքերից
Թույն էր ժայթքում, ծուխ և կրակ:
Փետուրները սրածայր՝ դիզված մետաղ էին,
Դունչը երկայն, պոչը ոլոր,
Կուրծքը ծածկված քարից հղկված վահաններով:

Կռիվ ընկավ երկուսի մեջ: Դղրդացին երկինք, երկիր:
Հրեշը սրաբույց
Մագիլները իր երկարեց,
Ոլոր ածեց դեղին լեզուն
Եվ, ոռնալով,
Գրոհ տվավ Վահագնի վրա:

Վահագն արագ

Հանեց թուրը իր վիթխարի, նետվեց առաջ,
Ահագնադարկ հարվածներով զարկեց հրեշին,
Վիզը կտրեց, փորը ճեղքեց:
Կտուր-կտուր վայր գլորեց նրա պոչի օղակները:
Մռնչացին սև ամպերը —
Երկինքն ամբողջ աղաղակեց:
Հաղթեց, իջավ:
Ո՞րն էր ճամփան Ծովինարի: Նա չհասավ:
Ա՛հ, չհասավ վերի շերտին երկինքների:
Նա չհասավ
Խավարի խիտ պարիսպների ետև թաքնված

Իր երսուզած աստվածունհու ապարանքին,
Պայծառաշող նրա դեմքին,
Նրա հարդագույն գանգուրներին,
Նրա՝ վարդ բացված՝ լույս շրթերին:

Կանգնեց, նայեց: Մի ձայն թնդաց:
— Հե՛յ, պատանի,— բռնաց ձայնը,— որպեսզի դու
Հասնես բյուրեղ գլխակներին Մովինարի,
Պետք է հալթես յոթ շերտերի յոթ դեերին,
Անցնես հոգու կողպեք հագած մեծ դռներից,
Ահով կոխված արգելքնւրից,
Այլափոխման, վերածնման շրջաններից:

Նայեց շուրջը՝ փռշին հոտեց:
Ծարավ էին հողերն ամեն: Չոր, ամայի:
Կմախք դարձած բույս և ծաղիկ
Կանգնել էին հիվանդ և լերկ
Ավեր սփռած անասլատում:

Անձրև, անձրև...

3

Եվ Վահագնը
Այդքան թշվառ տեսքից հուզված,
Ձայն արձակեց,
Կանչեց հրաթև, խարսյաշ իր ձին,
Տատկեց վրան —
Նետվեց երկինք:

Ջրնգացին մոթ ամպերում
Երիվարի արծաթաձայն սմբակները,
Եվ շաշեցին այրվող պղնձե լայն թևերը:
Հասան մի բաց,

Մագլցեցին հսկայական բարձրություններ,
Իջան լիհներ, վեր սահեցին —
Կոխն ծխում:

Հանկարծ, ձորը տրորող, քանդող մորիկի պես,
Մի ահավոշ ձայն պատռվեց, շաշեց, պայթեց,
Իվ, ոռնայով,
Հսկա մի հրեշ
Պոչը խփեց քառիներին,
Կայծեր հանեց
Եվ վահագնի գլխին կախվեց:

Ուռած մարմնով, վագրի գլխով և կրիայի
Տափակ ու լայն ոտքերով՝
Այդ սև ոգին
Վայր գլորվեց, նիզակները իր կարկառեց,
Գրոհ տվավ
Եվ վահագնին իր թևերով պաշարեց:
Վահագնը քաջ
Արագ շարժվեց ետ ու առաջ,
Թռավ մի կողմ,
Իր նիւսկը խրեց դեի մեկ աչքի մեջ,
Խառնեց, հասավ իր ուղեղին —
Ուժով պեղեց:

Մի աղաղակ թնդաց ահեղ,
Որոտ պայթեց և անջրդի, չոր ամպերի
Դատարկ կավե սափորները փշրվեցին,
Ջրնգալով վայր թափվեցին:

Վահագնը փորձեց վեր բարձրանալ,
Հասնել երազ Սովինարին,
Բայց երկնքի ո՛չ մի կողմում ո՛չ մի նշույլ
Զնշմարեց,
Այլ լուկ խավար, որոտացող ամայություն:

Սանձերն ձիան կառղած քաշեց,
Իջավ երկիր:
Իջավ թե չէ, նայեց նորից՝
Արյուն: Կաթեց իր վեհ սրտից:
Փտած փայտի, թանձր ծխի,
Ածուխացած անտառների, շոր ծծմբի
Գոլորշիներ սողկրտացին երկրի վրայից:

Նայեց նորից —
Քար էր, փռշի:

Ծարավ էին աղբյուրները:

Քայլերի տակ խշխշացին
Բույսերի շոր դիակները և խոտերից
Դեղին հառաչ վեր բարձրացավ:
Թռչնեւ էին

Ծառերն ամեն,
Ուժասպառ էր հողը փխրուն:

Հեռվում տեսավ մի մեծ թափոր:
Կանայք, մարդիկ, մոգեր, քրմեր,
Ինչտից ի դաշտ թափառելով,
Բարձր ձայնով
Լալիս էին,
Եվ, Վահագնին պաղատելով,
Ջուր աղերսում, ա՛հ, ջո՛ւր, ա՛հ, ջո՛ւր:

Երբ այդ լսեց՝
Իր ուսերի վրայից քայլեց
Հույզի մի հուր,
Եվ աչքերը կայծկլտացին:
Ցնցեց նրան
Մի մեծ զայրույթ, տնկվեց համառ իր ճակատը:

Եվ Վահագնը դարձավ հրավազ, զորեղ մի ցույ՝
 Գլխի վրա բուսան երկու սուր եղջյուրներ,
 Եվ ռունգերից կրակ ժայթքեց:
 Իր աչքերում
 Արյուն և հուր ջահեր գրին:
 Հսկա բաշը
 Կատաղորեն թափահարեց, կանչեց, մայեց—
 Պարզեց բոսոր իր թևերը,
 Մրրիկ շնչեց,
 Բառաչելով վեր բարձրացավ,
 Ժիր ճակատը տնկեց առաջ՝
 Ճախրեց:

Հասավ երկինք: Մտավ շաշող շոր հովերի
 Խաչաձևվող հոսանքների ոլորտի մեջ:
 Տեսավ լույսով ճեղքված մի վայր,
 Նետվեց այն կողմ —
 Փորձեց անցնել: Իր առջև
 Մի պատ ցցվեց թանձր մութի:
 Ցուլը զարկեց բաշը պատին՝ փլուզումով
 Խավար թափվեց և, խավարի միջից ահեղ,
 Իր դեմ կանգնեց հրդեհ ծամող, ահագնատես
 Մի մեծ վիշապ,
 Որ ոլորվեց, ճամփան փակեց:

Վայրի փղի երկայն գլուխ
 Իվ գիշատիչ, մեծ անգղի աչքեր ուներ այդ վիշապը:
 Նու պողպատե տախտակներով ծածկված
 Հսկա
 Իր ոտքերը
 Վեր գալարեց, իր վիթխարի դունչը բացեց,
 Բացեց, նետվեց Ցուլի վրա:
 Ցուլ-Վահագնը

Եղջյուրները առաջ նետեց,
Արագաշարժ զարկավ, խփեց—
Արյուն հոսեց:

Կայծակները ահադղորդ ճարճատեցին,
Եվ ամպերի ծնծղաները
Ամպերի դեմ փշրվեցին:
Հսկայաթափ կռիվ ընկավ: Շանթ և ամպրոպ
Բղավեցին: Զրնգացին Ցուլի ամուր հղջյուրները,
Եվ նա մայեց ահագնականչ, ահեղնագոռ:
Նետվեց առաջ՝
Թափեց հրեշի պողպատակուռ ակռաները,
Զարկավ փորրին, զարկավ կրծքին, զարկավ գլխին
Եվ, որոտող մի հարվածով,
Գլորեց նրան
Վարի անդունդ:

Ցուլ-Վահագնը իջավ երկիր:

Կսկիծ մի մեծ խայթեց նրան: Դեռ չհասավ,
Ահ, չհասավ Ծովինարին:
Պառկեց բարձր բլրի վրա,
Եվ երբ պառկեց՝ մեր քաջերի բարձր սարից
Մի ձայն ելավ, նրան խոսեց:

— Ամեն մի նոր, ջահել աստված,—

Զայնը ասաց,—

Պետք է անցնի ծննդի, մահվան շրջաններից՝
Վերածնի, նորից մեռնի, նորից ծնի:
Օ՛հ, Վահագն, դու աղեղի լար ես և նետ,
Արմատ և ծառ,
Որոտ և լույս:

Որպեսզի դու

Հնդմիշտ հասնես

Քեզ մէջ թաղված վիթխարի, վեհ,
Հրով կերտված զորության—
Պետք է ազգով վերածնվես,
Աճես նրանով, վերափոխվես:

— Ես ուզում եմ,— պատասխանեց Վահագնը քաջ,—
Հասնել երկրիս պայծառ լույսին՝
Ծովափսիսի, ծովահրավառ Ծովինարին:
Ես ուզում եմ լվացվել նրա կրակներում,
Հաղնել թագը նրա ջերմության՝
Նվաճել լույսը հսկայության:

— Պետք է հաղթես,— ասաց նորից ձայնը լեռան,—
Ճամփադ կտրող ոգիներին:
Հերայից չեն միայն ծնվում,
Այլ խավարի համատարած դիզվածքներից,
Այլ գետերի շորցած հունից,
Այլ հողերի ճեղքվածքներից,
Այլ ժայռաքանդ անդունդներից
Եվ նաև շոր, շոր, ամայի
Մարդկանց սրտից:

Եվ նաև շոր,
Նենգ, խորամանկ, հոգով սնանկ
Մարդկանց վարքից:
Երբեմն գայլ, երբեմն գառ,
Օձ թունավոր, կարիճ ոխի:
Նրանք գալիս են ամեն կողմից:
Խմում լույսը մարդկանց սրտից,
Որք աղջկա ցավը ծծում,
Ծաղիկների բույրը պղծում,
Կյանքի թագը ցեխը նետում՝
Կեղծում, խաբում և բամբասում:
Նայիր և տես՝ ամեն մի տեղ թաքնված ստվերներ,
Աղտ և փոշի, հոգու ավեր:

Եվ Վահագնը դարձավ հրատես մի Արագիլ:
 Վեր բարձրացավ, հասավ ձյունոտ գագաթներին,
 Կախվեց օդում և, աչքերով զորատեսիլ,
 Նայեց Հայսյ մեծ դաշտերին:

Խոր խավարը՝ սեզամուկի, սև մողեսի,
 Արմատ ուտող միջատների
 Զեքր առած՝

Սողոսկում էր, դավում, սպառնում,

Մեռլ լների ոգին տանջում —
 Արանց, կանանց քենով լեցված
 Մուկ աչքերում
 Մաղձ սրսկում, նախանձ և ոխ,
 Ատելություն:

Արագիլը իր կտուցը երկարեց,
 Վայր սլացավ և կատաղի կռիվ մղեց:
 Նա հարվածեց սուտ քրմերին,
 Կեղծ ու ծախու մարտիկներին,
 Շինականին շահագործող
 Եվ իմաստուն իրենց կոշող
 Զաբչիներին:

Երբ տեսնում էր մի տան բակում
 Կամ արջառի շուրջը թաքուն շարժվելով
 Անցնող շուքին —

Շանթի նման վայր էր գլորվում,

Մագիլները մխրճում էր դեմքին, վզին,
 Խեղդում նրան, ծակում կուրծքը:
 Ապա նույն վեր էր սլանում,
 Օդում կախվում՝ լեգենդական նավի նման՝
 Հայաստանը խուղարկում:

Այդպէս կռվեց տարիներով:
Հողը ծածկեց հրեշների դիակներով:
Երբ երկնային դիտարանից նա վայր իջավ՝
Իր առջև ցցվեց տձև մի Աժդահակ:
Հսկա մարմին,
Ծուխ և կրակ փսխող բերան,
Վառված ածուխ կարմիր աչքեր,
Դեղին թևեր:

Արագիւր, մագիլները երկարելով,
Շարժվեց արագ, թռավ վրան:
Բայդ Վիշապը՝ քամուց մղված ծխի նման՝
Վեր սլացավ, մտավ անտառ, անհետացավ:
Վահագնը շուտ իր բոցաշունչ ձին ետ կանչեց,
Նստավ վրան, մտավ անտառ:

Երբ առաջին

Սոսիւների շարքը անցավ՝ մի հով շաչեց,
Օձապտույտ վեր մագլցեց
Եւ, ճյուղերում կանչ գողալով, երբ եկավ
Եվ ճարճատեց:

Հեռվից տեսնվեց

Դարւ, հաւարակ մի ձիավոր:
Սննս որսորդ: Ուսին կախած քրջի մի կտոր,
Գլխին մորթից կլոր փափախ,
Ձեռքի՝ ալիդ:
Նա նայում էր ամեն մի կողմ
Եվ որոնում որսի մի զոհ:

Վահագնը նրան տեսավ թե չէ՝
Կասկած ծագեց նրա մտքում:
— Օտարակա՛ն,— բռնաց նրան,— որս ես փնտրում
Ի՞նչուր տեղը: Չե՞ս իմանում,
Որ այժ և ցուլ, եղնիկ, ոչխար
Հեռ են մեկնել ջուր փնտրելու,
Այս մեր երկրի շորութիւնից ազատվելու:

Ձիււղորը նայեց նրան և երբ նայեց՝
Իր աչքերի միջից կարծես սրեր ընկան:
Անտառն ամբողջ խարշափելով տատան եկավ:
Ապա, մեկ էլ,
Կայծակի պես, մարդը ձիուց վայր գլորվեց՝
Առաջ խուժեց:

Բայց երկու քայլ շառաչացած՝
Վրան ընկավ Վահագնը քաջ,
Իր բոցավառ, պինդ ձեռքերով վիզը սեղմեց՝
Ուր տվավ:

Ձիււղորի մեջքին գցած քրջի տակից
Դուրս եկավ մեծ և հրեշ տիտան:
Մուռմուռ դեմքով այդ էակից ծուխ բարձրացավ,
Եվ բերանից թափվեց առատ դեղին մի մաղձ:
Երբ նա շարժվեց՝
Անտառի շոր սաղարթները կոտրտվեցին,
Վայր թափվեցին հառաչելով:

Կռիվ ընկավ: Տապալվեցին գետնի վրա,
Ահադղորդ հարվածներով ըմբշեցին:
Օտարական այդ հրեշին,
Նրա իսկ ձեռքից խլած սրով,
Վահագնը քաջ խփեց, սպանեց:
Մի հով լացավ կաղկանձելով,
Տրորվեցավ
Եվ գիշերը՝ թանձր և խոր՝ անտառ մտավ:

6

Հաղարներով վիշապ քաղեց Վահագնը մեծ:
Անձրև չեկավ:

Դաշտ ու արտում,
Չոր և անուժ բույսերի շուրջ,
Կրակ էր մաղվում:

Տնքում էին խեղճ հողերը:
Գյուղի մարդիկ, սարսափ գրկած,
Նայում էին մութ ամպերին
Եվ անիծում վիշապներին:

Բագինների առջև քարոտ
Զոհում էին ոչխարների ամբողջ մի հոտ
Եվ վեհերոտ ձայնով երգում:

— Օ՛, Վահագն,
Այրուպ կայտառ, արագաշարժ,
Ամպերի դեմ կռվող վարազ,
Արծիվ անհաղթ, վագր մեծդի —
Օ՛, հրթեռ որսորդ դևի,
Հասիր, օգնիր այս տառապող շոր հողերին,
Թռչնած ու լերկ ողկույզներին,
Երբեք չհասնող պտուղներին
Եվ արտերի ծարավ լացող ծաղիկներին:

7

Եվ Վահագնը դարձավ գոմեշ մի հրացայտ:
Դարձավ գոմեշ,
Սուրաց ինչպես անզուսպ մորիկ,
Ինչպես կարմիր ձայնով մնչող մի փոթորիկ,
Ինչպես հրե դանակներով կռվող մի շանթ:

Երբ նա վազեց՝
Մութը ցնցվեց,
Ահագնագոռ թավալ եկավ՝
Եվ, թեևրը փշրվելով, գլորվեց վիհեր
Եվ բղավեց:
Երեք գլխով, վեցը պոչով մի Դև ելավ
Եվ, հրդեհի մեծ քուլաներ դուրս հանելով,

Թռավ, նետվեց
Գոմեշ դարձած աստծո վրա
Եվ հարվածեց:

Քաջ Վահագնը հովի նման պտույտ եկավ,
Ոլոր ու վառ եղջյուրները վեր կարկառեց՝
Զարկավ Դեհն:
Երկինքներում որոտ վազեց:
Ամպը դիպավ ուրիշ ամպին՝ շաշեց, ձայնեց:

Այդ կռիվը տեեց երկար: Տեեց մինչև
Այն լույս ժամը,
Երբ ալևը, դուրս թափելով ճաճանչների բոց երամը,
Հանկարծ ցցվեց հորիզոնի խառն ծովում,
Բացավ շողշող, ակունքակերտ առագաստը
Եվ նավարկեց դեպի հեռուն:
Հալվեց ամպը:
Հրեշի երեք գլուխներից ծուխ բարձրացավ:
Իր աչքերի կրակը մարվեց, ձայնը մեռավ:

Շփոթ ընկավ երկինքներում: Վազվզեցին
Դղրդալով կայծակները,
Մեկմեկի դեմ թուր հանեցին
Եվ շաշելով առաջացան:

Մի շանթ պայթեց
Եվ ժած տվավ լույսը ծածկող սև կամարը:
Երբ Վահագնը այդ նկատեց՝
Ամբողջ ուժով գրոհ տվավ,
Եղջյուրները խորասուզեց մի մութ ամպի հղի փորին,
Պատռեց նրան, անցավ մյուս կողմ,
Մտավ լույսի ծաղիկներով բուսած կածան,
Վեր մագլցեց և կանգ առավ
Գեղափթիթ, վարդակրակ Մովինարի լույսի առջև:

Վայր գլորվող կաթիլները մուրճեր զարկին
Հողի շորցած գնդակներին,
Եվ բաղերի շրթերն ծարավ
Թրչվեցին:

Երբ արտ, արոտ, երբ լեռ և դաշտ,
Վերածնված, թարմ թոքերով
Խոր շունչ առան,
Եվ խաղողի ողկույզները
Մովինարի լույս կրծքերից
Լերևաքամ կաթ ծծեցին,
Բողկլտացին —
Վահագնը հուր, քաջ պատանին,
Վաղեց, թռավ
Եվ ևղեգնի աճող բոցում սարսուղին
Վնհետացավ:

Տատրագրմի հարսը	3— 61
Արա աստված	. 61—111
Վահագն	. 111—125

Տատրագումի հարսը

Խմբագիր՝ Ա. Ղ. Լուսենց
Նկարիչ՝ Ան. Վ. Գասպարյան
Գեղ. խմբագիր՝ Ռ. Ս. Բեդրոսյան
Տեխ. խմբագիր՝ Օն. Ս. Փանիկյան
Վերստ. սրբագրիչ՝ Բ. Բ. Սահակյան

ՎՖ 09084

Պատվեր 592

Տիրաժ 3

Հանձնված է արտադրության 27/11 1965 թ.:

Պատրաստ է տպագրության 6/IX 1965 թ.:

Թուղթ 60 X 84¹/₁₆, Տպ. 8,0 մամուլ: Հրատ. 5,4 մամ.:

Գինը՝ 47 կոպ.:

ՀՍՍՌ Մինիստրների սովետի մամուլի պետական կոմիտեի
պոլիգրաֆարդյունաբերության գլխավոր վարչության Պոլիգրաֆկոմբինատ,
Էրևան, Տեղյան 91: